שרידים מתקופת הברזל ומימי הבית השני בראס אל־עמוד, ירושלים

אלה נגורסקי וצבי גרינהוט

בבור שנכרה בכלי מכני במגרש שיועד לבנייה בשכונת ראס אל־עמוד בירושלים נערכה חפירה, לאחר שנתגלו שרידים ארכיאולוגיים.[1] המגרש שוכן כקילומטר אחד מדרום־מזרח לעיר העתיקה של ירושלים, בראש המדרון המזרחי של גבעה המופיעה במפות בשם ׳הר המשחית׳ (כ־735 מ׳ מעל פני הים; נ״צ רי״ח 222825–75/630645–60, רי״ח 172825–75/130645–60; איור 1). הבור (13 × 14 מ׳, כ־1.8 מ׳ עומק) נוצר לאחר הריסת מבנה ישן שעמד במקום, והוא נתחם בחתכי עפר. נפתחו בו שלושה שטחים (תכנית 1): לאורך החתך המערבי נחפר שטח שאורכו 12.8 מ׳ ורוחבו 6.5 מ׳; לאורך החתך הצפוני נחפר ריבוע אחד (D); ובפינה הדרומית־המזרחית נחפר ריבוע נוסף (C). בחפירה נחשפו שרידים אדריכליים וקטעי מתקן מימי הבית השני (המאה הב׳ לפסה״נ – המאה הא׳ לסה״נ, עד המרד הגדול), ומילויי עפר מתקופת הברזל 2. הפגיעה בעתיקות עוד קודם לחפירה ומזג האוויר הגשום שבו נערכה החפירה הִקשו על הבחנה מדויקת בין המכלולים.

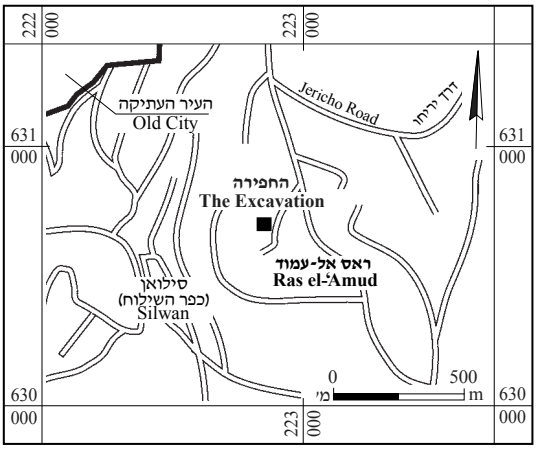

איור 1. מפת איתור.

השטח המערבי

הישר מתחת לפני השטח נחשפה שכבת מילוי עבה (עד 0.4 מ׳ עובי) של גיר כתות, מעורב בגושי סלע גדולים. נראה כי המילוי שימש לפילוס פני השטח לקראת הקמת המבנה המודרני שנהרס קודם לחפירה. מתחת למפלס זה נחשפו שרידים משתי תקופות: שרידים אדריכליים השייכים לשני שלבי בנייה מימי הבית השני, ומילוי עפר ואבנים (L118; 0.3 מ׳ עובי; תכנית 1: חתך 1–1) שנח על סלע האם, ובו אבנים ושברי כלי חרס רבים, שתוארכו ברובם לתקופת הברזל 2.

השרידים מימי הבית השני מקוטעים, אך אפשר להבחין בהם בשני שלבי בנייה. מן השלב הקדום (שלב א׳; תכניות 1, 2) נתגלו קיר (W112), שני מתקנים (L128, L130; תכנית 1: חתך 2–2) ורצפה (L107), שהשתרעה במרחב ששטחו 24 מ״ר לכל הפחות, אך נראה שהיה גדול הרבה יותר, שכן ניכר כי הרצפה נמשכה מערבה, אל מחוץ לשטח החפירה. הבנייה המסיבית של קיר 112 (2.8 מ׳ אורך השתמרות, 0.85 מ׳ רוחב), אשר השתמר לגובה שישה נדבכים (1.6 מ׳ גובה), מעידה אף היא על בנייה נרחבת במקום. הקיר נבנה מאבנים גדולות ובינוניות, מהוקצעות בגסות, שביניהן הונחו אבנים קטנות. אל הקיר ניגשת מצפון־מערב רצפה 107 (כ־3 ס״מ עובי), העשויה גיר כתות שהונח על תשתית של עפר ואבני גוויל גדולות (L119); אלה סודרו על מפלס 118. נראה שרצפה 107 השתרעה עד למדרגה חצובה בסלע (W126), היוצרת קיר סלע שתחם את המרחב מצפון־מערב, אולם החפירה לא העמיקה עד מפלס הרצפה בחלק זה של השטח. רצפה 107 ניגשה במרכז החדר אל שני המתקנים, עדות לכך ששימשו יחדיו (איור 2). מתקן 130 עשוי משתי אבנים מסותתות שהונחו זו לצד זו ולוכדו במלט חזק, העשוי תערובת של סיד, אפר וחצצים, לכדי קובייה רבועה (1.0 × 1.0 × 1.0 מ׳). במרכז הקובייה סותת שקע שחתכו דמוי ביצה (0.68 עומק, 0.34 מ׳ קוטר בצוואר הבור, 0.5 מ׳ קוטר פנימי). מתקן 128, שנמצא כ־1.25 מ׳

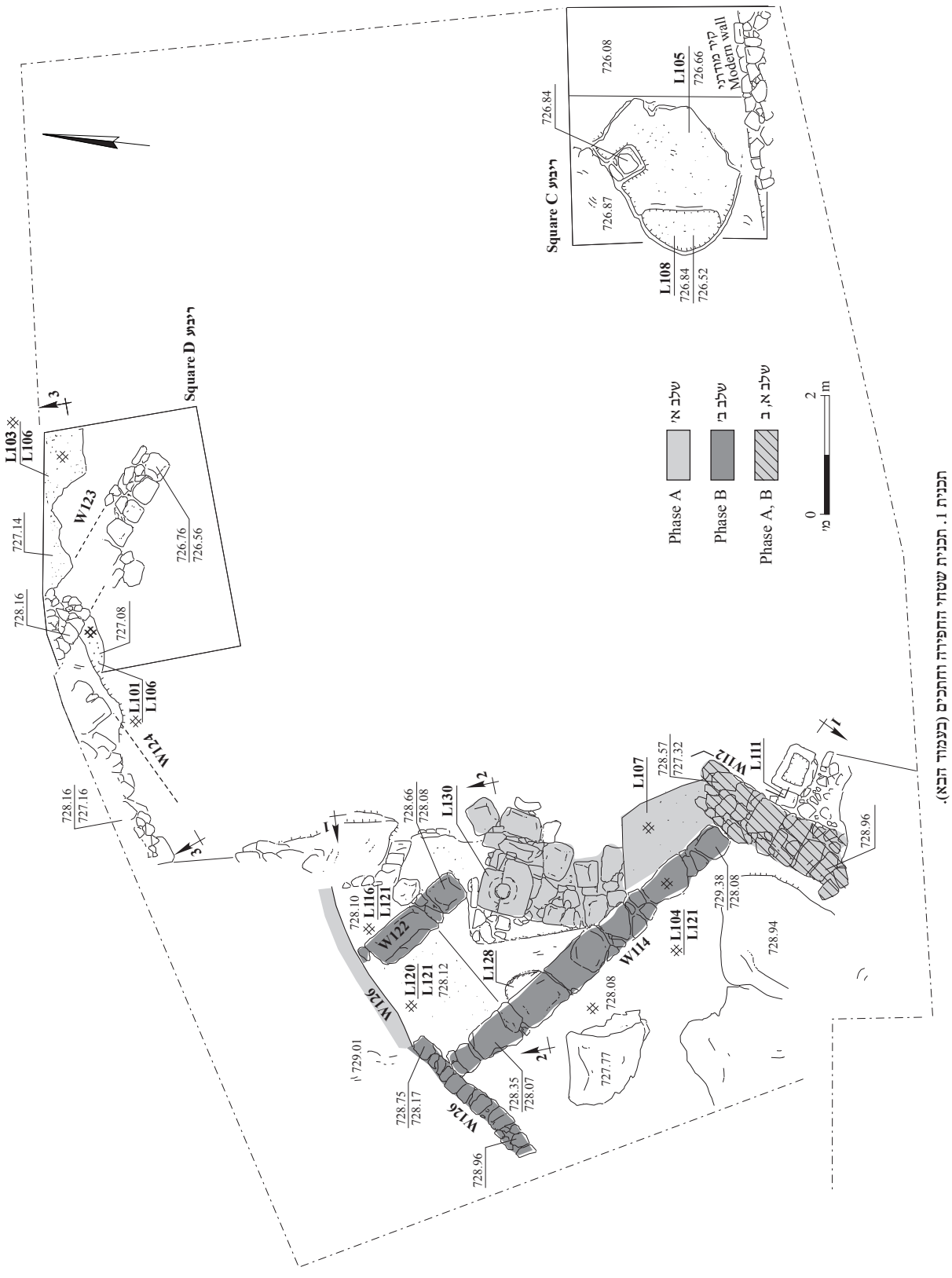

תכנית 1. תכנית שטחי החפירה והתכים (בעמוד הבא).

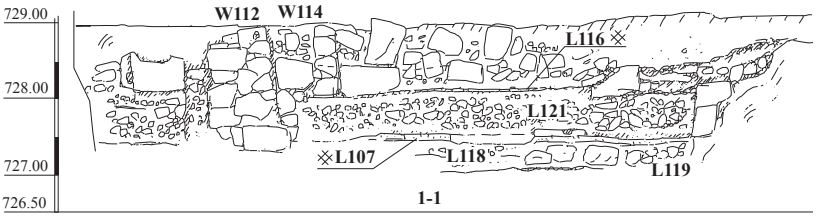

1-1

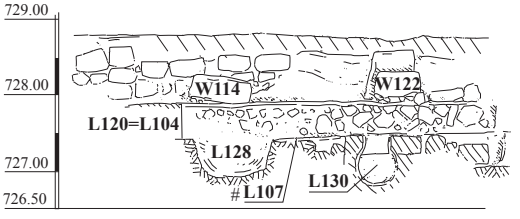

2-2

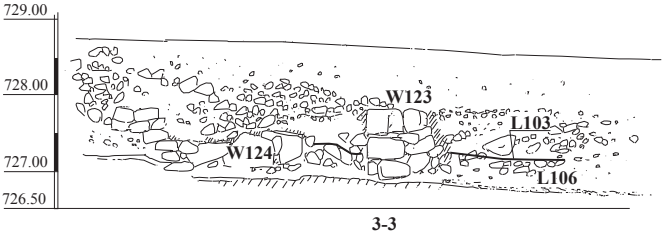

3-3

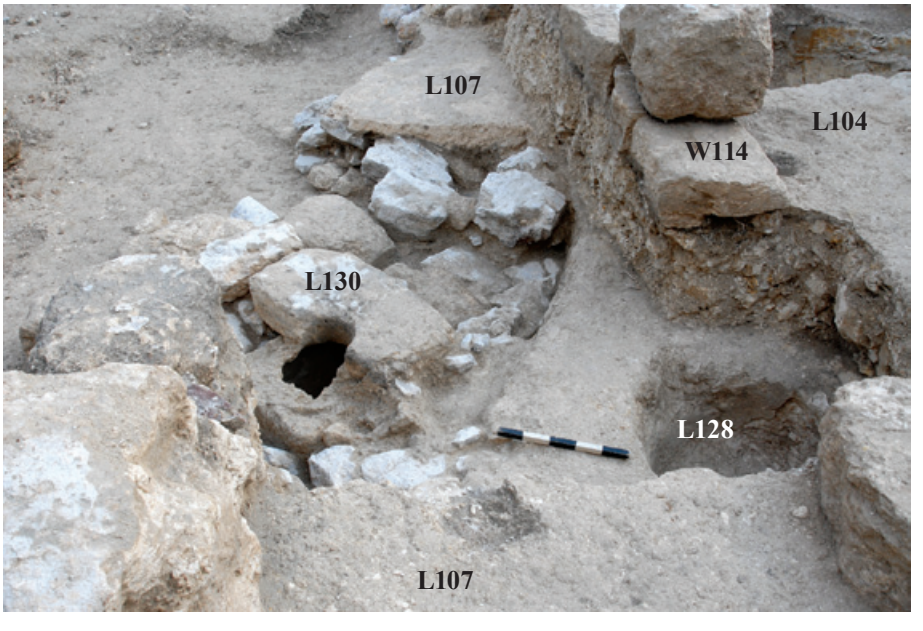

איור 2. השטח המערבי: מתקנים משולבים ברצפה 107, מבט לדרום־מזרח.

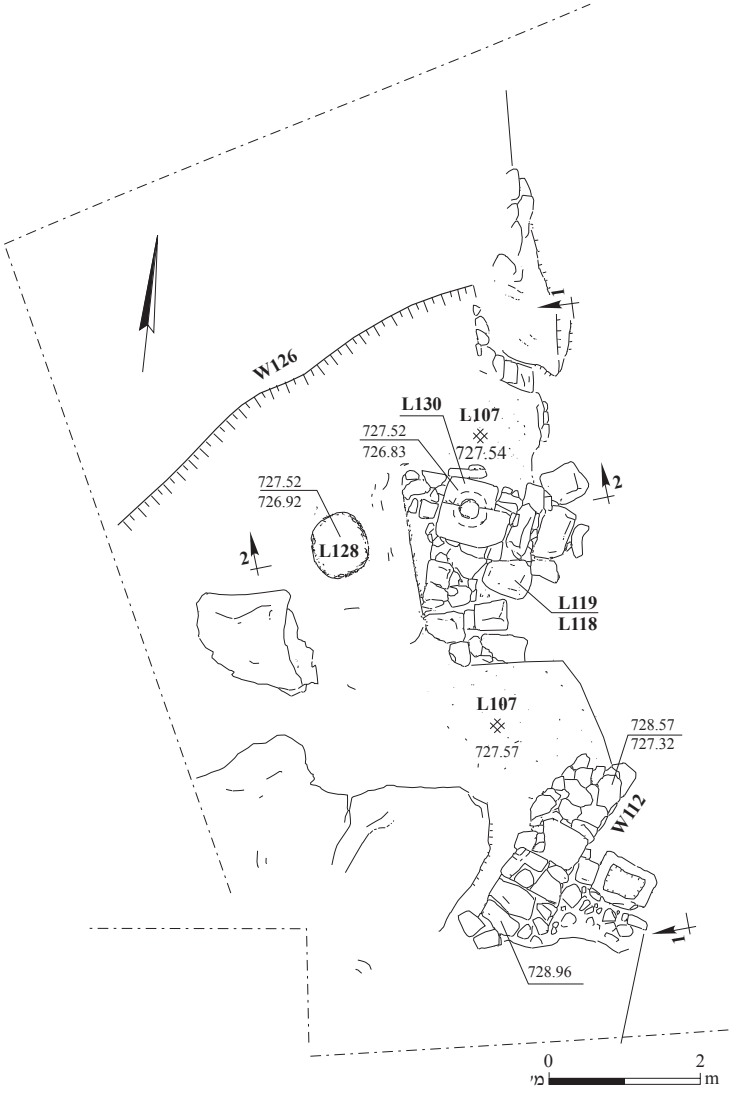

תכנית 2. השטח המערבי, שלב א׳ (לחתכים, ר׳ תכנית 1).

ממערב למתקן 130, הוא אגן עגול (0.95 מ׳ קוטר, 0.6 מ׳ עומק) חצוב בסלע. שני המתקנים טויחו בטיח הידראולי, ונראה שהיו חלק ממתקן לאצירת נוזלים. דומה כי שלב זה התקיים במאות הב׳–הא׳ לפסה״נ, כעדות כלי החרס שנתגלו מעל רצפה 107 (איורים 6:9; 3:10, 5, 15) ובתשתיתה (L119; לא צוירו).

מן השלב המאוחר (שלב ב׳; תכנית 1) נחשף מכלול אדריכלי ובו שלושה חדרים (L104, L116, L120). חדרים 104 ו־120 נתחמו מדרום־מזרח בקיר 112, ששרד משלב הבנייה הקודם; נראה שקיר זה נמשך לכיוון צפון־מזרח, ותחם גם את חדר 116, שנמצאו בו שרידי טבון. החדרים נתחמו מצפון־מערב במדרגת הסלע (W126), שבשלב זה דופנה בחלקה המערבי באבנים קטנות ומהוקצעות בגסות, שהונחו לרוחב של כ־0.3 מ׳ והשתמרו לגובה של ארבעה עד חמישה נדבכים; דומה כי הדיפון הותקן כדי להתאימו לקיר 114 (להלן). את חדר 120 תחם מצפון־מזרח קיר 122 (0.7 מ׳ רוחב, כ־1.8 מ׳ אורך, כ־0.6 מ׳ גובה השתמרות), הבנוי מאבנים גדולות במיוחד שסותתו בגסות. הקיר ניגש לחלקו החצוב של קיר 126; המשכו לדרום־מזרח חסר.

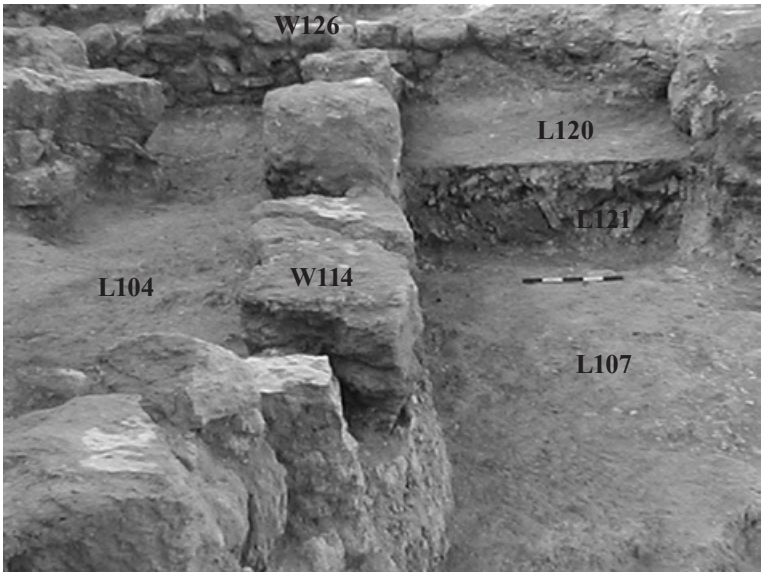

איור 3. השטח המערבי: מילוי 121 ורצפות שני השלבים, מבט לצפון־מערב.

הרצפות בשלושת החדרים (3–4 ס״מ עובי) עשויות גיר כתות, שהונח על מילוי (L121; כ־0.5 מ׳ עובי; איור 3) עשוי חצצים מעורבים במעט עפר; מילוי 121 כיסה את הרצפה ואת המתקנים של שלב א׳. רצפה 104 ניגשת לקירות 112 ו־126, ורצפה 120 ניגשת לקירות 112, 122 ו־126. שתי הרצפות הותקנו כרצפה אחת, שעליה הוקם קיר 114 (0.7 מ׳ רוחב, 6 מ׳ אורך; איורים 2, 3), המפריד בין שני החדרים. דומה כי הקמת הקיר נעשתה כשלב טכני, מיד לאחר הנחת הרצפה. הקיר, הבנוי מאבנים שחלקן סותתו בקפידה ואחרות סותתו בגסות, השתמר לגובה נדבך אחד של אבנים שטוחות בראשן, שיצרו מפלס אחיד.

הרצפות בחדרים אלה כוסו בשכבה של אפר ואבני מפולת, שבה נמצאו שברי כלי חרס (איורים 2:9, 9, 13; 10:10, 19) המתארכים שלב זה למאה הא׳ לסה״נ. שבר של קערת זכוכית (איור 1:11) ושני מטבעות, האחד של אגריפס הא׳ (ר׳ Ariel, this volume: No. 13) והשני מימי המרד הגדול (ר׳ Ariel, this volume: No. 16), לצד הממצא הקרמי, מרמזים כי המבנה חרב במהלך המרד הגדול.

מחוץ למבנה, לצד קיר 112, הוערם מילוי של אבני גוויל ועפר (L111). בראשו נחה אבן מלבנית שעוצבה כשוקת רדודה (0.3 × 0.5 מ׳, 7 ס״מ עומק). במילוי, שהקשר שלו למבנה אינו ברור, נמצאו שברים גדולים של כלי חרס, המתוארכים למאות הא׳ לפסה״נ והא׳ לסה״נ (איורים 5:9, 15; 9:10, 12).

השטח הצפוני (ריבוע D; תכנית 1: חתך 3–3) לאורך הדופן הצפונית של הבור הובחן נדבך תחתון של קיר מסיבי (W124; 0.7 מ׳ רוחב), הבנוי מאבני גוויל גדולות ובינוניות שביניהן הונחו אבנים קטנות. קטע מקיר דומה (W123), שממנו שרדו שלושה נדבכים (כ־1 מ׳ גובה), נחשף במרכז הריבוע; המשכו ניכר בחתך הבור. מצפון לקיר 123 השתמר קטע של רצפה (L103; כ־3 ס״מ עובי), שניגשה אל קצהו הצפוני־המערבי של הקיר. קטע קטן של רצפה דומה (L101) השתמר בפינת קירות 123 ו־124. הרצפות הונחו על מילוי עשוי עפר ואבנים (L106). בעת פירוק רצפה 103 נמצאו נר שמן שלם (איור 2:8) מתקופת הברזל ושני מטבעות מן המחצית הראשונה של המאה הא׳ לסה״נ (ר׳ Ariel, this volume: Nos. 9, 10). במילוי 106 וברצפה 103 נמצאו שברי חרס רבים נוספים מתקופת הברזל 2 (איורים 1:5–4, 6, 7, 11–13, 15, 17–19; 1:6, 3, 5–9; 2:7, 3, 12; 3:8–5). החרסים המעטים מימי הבית השני שנמצאו בתוך מילוי 106 (איורים 8:9; 2:10, 4, 6–8) חדרו לתוכו מן השכבה המאוחרת במהלך עבודת הכלי המכני

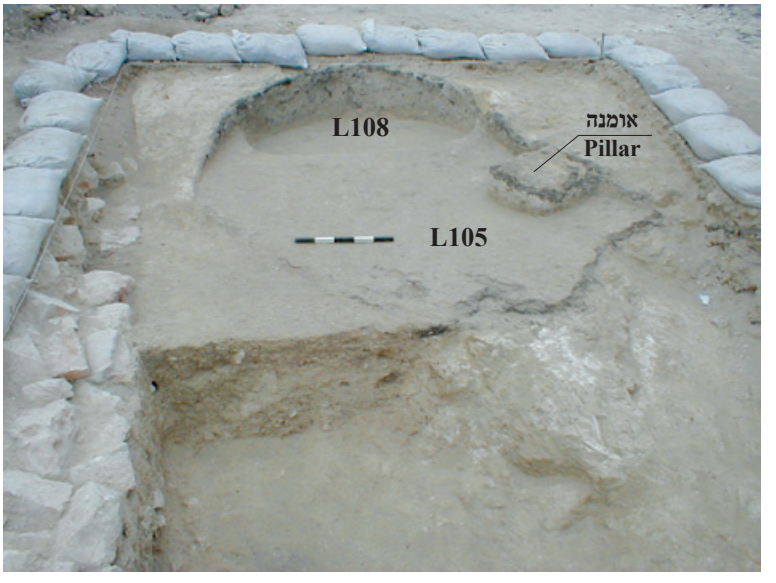

איור 4. ריבוע C: קרקעית בור המים, מבט למערב.

שקדמה לחפירה, אך נראה כי שרידי המבנה הם מימי הבית השני, על סמך כלי החרס מתקופה זו שנמצאו על רצפה 103 (איור 9:1, 12).

השטח הדרומי־המזרחי (ריבוע C; תכנית 1; איור 4) נחשף שריד של מתקן חצוב, מטויח בטיח הידראולי אפור כהה, ככל הנראה חלקו התחתון של בור מים (L105; 1.8 × 2.6 מ׳, 0.32 מ׳ עומק); אי אפשר לשחזר את תכניתו המלאה. בחלקו המערבי של המתקן שקע סגלגל (L108; 0.15 מ׳ עומק), ולצד הדופן הצפונית שלו נותרה אומנה רבועה, מטויחת אף היא (0.5 × 0.5 מ׳, 0.2 מ׳ גובה). נראה שאומנה דומה הותקנה מנגד, אך לא שרדה, וכי יחד תמכו בתקרת הבור. במילוי מופרע מאוד, שמילא את המתקן וכיסה אותו, נמצאו שני מטבעות מימי אגריפס הא׳ ומטבע מימי המרד הגדול (ר׳ Ariel, this volume: Nos. 11, 12, 17) לצד מטבע של תאודוסיוס משלהי המאה הד׳ לסה״נ (ר׳ Ariel, this volume: No. 22).

הממצא

בחפירה נתגלתה כמות רבה למדי של כלי חרס (להלן), שני שברי זכוכית (להלן), 27 מטבעות, ש־22 מתוכם זוהו (ר׳ Ariel, this volume), וכן שברי גוף קטנים של ספלי מידה מאבן גיר רכה ופריטי מתכת אחדים, בעיקר חלקי מסמרים (לא צוירו). רוב המטבעות (ר׳ Ariel, this volume: Nos. 7–21) הם מן המאה הב׳ לפסה״נ עד שנת 69/70 לסה״נ. שישה מן המטבעות קדומים לימי בית חשמונאי (ר׳ Ariel, this volume: Nos. 1–6), אך אלה נמצאו בלוקוסים מופרעים ועל פני השטח.

הממצא הקרמי מתוארך לשני פרקי זמן עיקריים: תקופת הברזל 2 (המאות הח׳–הו׳ לפסה״נ), שממנה נתגלה מכלול גדול של כלי חרס; וימי הבית השני (המאות הב׳ לפסה״נ – הא׳ לסה״נ, עד ימי המרד הגדול), שמהם נחשף מכלול קרמי קטן יותר. כל הממצא הקרמי נתגלה בלוקוסים מעורבים. משום כך, יתוארו כלי החרס על פי חלוקה לתקופות, ובכל תקופה — בסדר טיפולוגי, על פי טיפוסי הכלים ולא על פי הלוקוסים שבהם נמצאו.

כלי חרס מתקופת הברזל 2

קערות (איור 5).— נמצאו ארבעה טיפוסי קערות:
א. קערות רדודות בעלות דפנות ישרות (איור 5:1–5). אלה בדרך כלל קערות שטוחות, בעלות שפה מעוגלת ובסיס דיסקוס. על הדופן החיצונית יש לעתים צילוע קל. כל הקערות מטיפוס זה מראס אל־עמוד, למעט אחת, נושאות מרוק אבניים בפנים ועל השפה. בחפירות שילה בעיר דוד כונו קערות אלו ״צלחות״ (plates), והן אופייניות לשכבה 12 שם (De Groot and Ariel 2000:95). קערות

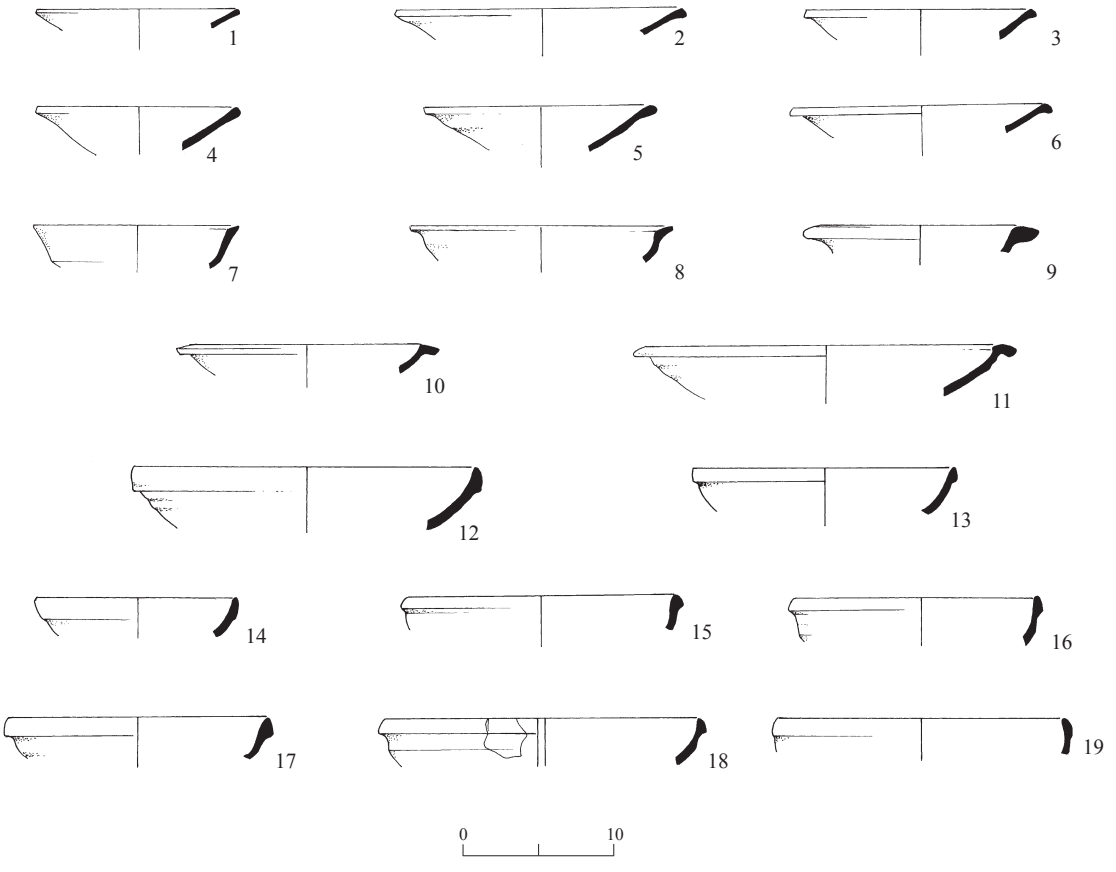

איור 5. קערות מתקופת הברזל 2.

מטיפוס זה נתגלו גם במערות II ו־I בחפירת קניון בעיר דוד (Eshel 1995: Figs. 1:22–28; 9:21–27); בלכיש, בלוקוס 4421, המתוארך לשלב המעבר בין שכבה IV להרס שכבה III (Zimhoni 1997:141, 156, Fig. 3.56:1, 2), ובשכבה III (Tufnell 1953: Pls. 79:16; 89:572, 573; Zimhoni 1997:218, Fig. 5.4:7, 10); ובערד, בשכבות VIII–X ו־VI (Singer-Avitz 2002:128, Fig. 10:B4). קערות אלו אופייניות, אם כן, בעיקר למאה הח׳ לפסה״נ, אך ראשית הופעתן כבר בשכבה V בלכיש, שם יש להן בסיס דיסקוס קמור קמעה (Zimhoni 1997:74, Fig. 3.5), והן ממשיכות להתקיים גם בשלהי ימיה של ממלכת יהודה, כפי שמעידה הופעתן בשכבה VI בערד.

ב. קערה רדודה בעלת שפה מפושקת נוטה מטה (splayed, down-turned rim; איור 5:6). הקערה נושאת מרוק אבניים בפנים ועל השפה. קערות מסוג זה אופייניות למכלולים מן המאות הז׳–הו׳ לפסה״נ, והן מוכרות בשכבה 7 בשטח א׳ ברובע היהודי (De Groot, Geva and Yezerski 2003:4, Pl. 1.6:6, 7), בשכבות VII ו־VI בערד (Singer-Avitz 2002:129, 134, Fig. 10:B6) ובשכבה VA ברמת רחל (Aharoni 1962:41, Fig. 28:11, 12; 1964:29, Fig. 16:6, 15–20).

ג. קערות שלהן שפת מדף נוטה חוצה (איור 5:7–11). לצד הקערות בעלות השפה המקופלת (טיפוס ד׳, להלן), אלו הן הקערות הנפוצות ביותר באתרים יהודאיים מן המאות הח׳–הו׳ לפסה״נ. קערות אלו מתאפיינות במגוון של עיבודים על פניהן: קערה אחת (7) ממורקת רק בפנים ועל השפה; קערה אחרת (8) מחופה אדום בפנים ועל השפה, אך אינה ממורקת; חלקן (9, 10) נושאות מרוק אבניים

◂ איור 5

מס׳	לוקוס	סל	תיאור	הקבלות
1	103	15/41	טין ורוד; מעט חסמים לבנים קטנים; מרוק אבניים בפנים ועל השפה	Singer-Avitz 2002:128, 134, Fig. 10:B4
2	106	69/18	טין ורוד; חסמים קטנים ואפורים קטנים	ר׳ מס׳ 1
3	106	72/42	טין ורוד; חסמים לבנים קטנים ובינוניים; מרוק אבניים בפנים ועל השפה	ר׳ מס׳ 1
4	103	15/38	טין ורוד; חסמים לבנים קטנים ובינוניים; מרוק אבניים בפנים ועל השפה	ר׳ מס׳ 1
5	127	73/5	טין חום־אדמדם; חסמים לבנים ואפורים קטנים; מרוק אבניים בפנים ועל השפה	ר׳ מס׳ 1
6	106	69/41	טין ורוד; הרבה חסמים לבנים קטנים ובינוניים; מרוק אבניים בפנים ועל השפה	Singer-Avitz 2002:129, 134, Fig. 10:B6
7	103	15/39	טין ורוד; חסמים לבנים קטנים; מרוק אבניים בפנים ועל השפה	De Groot, Geva and Yezerski 2003:22–23, Pl. 1.2:1
8	127	73/13	טין ורוד; מעט חסמים לבנים קטנים ובינוניים; חיפוי אדום בפנים ועל השפה	De Groot, Geva and Yezerski 2003:22–23, Pl. 1.2:3
9	102	49/5	טין ורוד; חסמים לבנים ואפורים קטנים; מרוק אבניים בפנים, בחוץ ועל השפה	De Groot, Geva and Yezerski 2003:20–21, Pl. 1.1:3
10	127	73/9	טין חום־אדמדם; מעט חסמים לבנים ואפורים קטנים; מרוק אבניים בפנים, בחוץ ועל השפה	Mazar, Dothan and Dunayevsky 1966:21, 62–63, Fig. 15:1, 2
11	106	69/16	טין ורוד; חסמים לבנים קטנים	ר׳ מס׳ 10
12	106	69/3	טין חום־אדמדם; הרבה חסמים לבנים קטנים ובינוניים; מרוק אבניים בפנים ועל השפה	De Groot, Geva and Yezerski 2003:36–39, Pls. 1.9:5–8; 1.10:1–3
113	106	69/9	טין חום־אדמדם; חסמים לבנים קטנים ובינוניים, ומעט חסמים אפורים קטנים; מרוק אבניים בפנים, בחוץ ועל השפה	ר׳ מס׳ 12
14	127	73/8	טין ורוד; מעט חסמים לבנים; מרוק אבניים בפנים, בחוץ ועל השפה	ר׳ מס׳ 12
15	103	15/8	טין חום־אדמדם; חסמים לבנים קטנים ובינוניים; מרוק אבניים בפנים, בחוץ ועל השפה	ר׳ מס׳ 12
16	127	73/2	טין ורוד; מעט חסמים לבנים קטנים; מרוק אבניים בפנים ועל השפה	ר׳ מס׳ 12
17	106	72/26	טין חום־אדמדם; חסמים לבנים קטנים, בינוניים וגדולים; מרוק אבניים בפנים ועל השפה	ר׳ מס׳ 12
18	106	72/16	טין חום־אדמדם; מעט חסמים לבנים קטנים; מרוק אבניים בפנים ועל השפה	ר׳ מס׳ 12
19	106	33/22	טין ורוד; חסמים לבנים קטנים וגדולים; מרוק אבניים בפנים ועל השפה	ר׳ מס׳ 12

מפנים, מחוץ ועל השפה; ופניה של קערה אחת (11) לא עובדו כלל. קערות מטיפוס זה נמצאו בשכבה 12 בחפירות שילה בעיר דוד (De Groot and Ariel 2000: Figs. 20:6, 17; 21:11), במערות I ו־II בחפירות קניון בעיר דוד (Eshel 1995: Figs. 3; 12:1–9), בעופל, בלוקוס 15013 (Mazar and Mazar 1989:56–57, Pl. 30:9), ברובע היהודי (De Groot, Geva and Yezerski 2003:6, 20–23, Pls. 1.1:1–3, 17, 19; 1.2:1–6) ובלכיש, בלוקוס 4421 ובשכבה III (Zimhoni 1997:150–151, Figs. 3.64;

3.65; 5.4:22). קערות 10 ו־11 מאופיינות בשפת מדף מפושקת ובולטת מאוד חוצה (outward-splaying rim). כלי דומה נתגלה ברובע היהודי (De Groot, Geva and Yezerski 2003:28–29, Pl. 1.5:17). קערות מטיפוס זה נתגלו גם בשכבה V בעין גדי (Mazar, Dothan and Dunayevsky 1966:21, 62–63, Fig. 15:1, 2).

ד. קערות מעוגלות בעלות שפה מקופלת (איור 5:12–19). אלו קערות קטנות, שלהן דפנות דקות ושפות דקות מאוד ומקופלות, הנראות לעתים כמוחלקות אל תוך דופנות הכלי. הקערות מטיפוס זה בראס אל־עמוד מאופיינות כולן בטיפול חיצוני זהה: מרוק אבניים בפנים ועל השפה; בשתי קערות (13 ו־14) מופיע מרוק אבניים גם על הדופן החיצונית של הכלי. טיפוס זה של קערות אינו מופיע קודם לאמצע המאה הז׳ לפסה״נ (De Groot, Geva and Yezerski 2003:6), והוא נפוץ במכלולים מסוף תקופת הברזל באתרים יהודאיים, למשל שכבה VA ברמת רחל (Aharoni 1964:29, Figs. 16:36–60; 17:1–48), ׳בית הבולות׳ בעיר דוד (Shiloh 1986:24, Pl. 6:6–8), שכבה V בעין גדי (Mazar, Dothan and Dunayevsky 1966:21–23, 60–61, Figs. 8:1–4; 14:1, 2, 4, 5, 7), שכבה II בלכיש (Aharoni 1975: Pls. 47:1–4, 11–16; 48:11; 49:1; 50:2) וערד, בשכבות VII ו־VI בלבד (Singer-Avitz 2002:131, 134, Fig. 10:B23).

קדרות (איור 6:1–6).— נמצאו ארבעה טיפוסי קדרות:

א. קדרות מזוות בעלות שפה מקופלת (איור 6:1–3). אלה הן קדרות בגודל בינוני–גדול, בעלות שתיים או ארבע ידיות, שפה מקופלת, זיווי מודגש בחלק העליון של הדופן ובסיס טבעת. קדרות מסוג זה נפוצות במכלולים מן המאות הח׳–הו׳ לפסה״נ באתרים יהודאיים, כמו למשל שכבה 12 בחפירות שילה בעיר דוד (De Groot and Ariel 2000:124–125, Fig. 17:8, 9), שכבה III בלכיש (Zimhoni 1997:220, Fig. 5.5:3), שכבות VI–X בערד (Singer-Avitz 2002:135–136, Fig. 12:B42), הרובע היהודי (De Groot, Geva and Yezerski 2003:5–6, 26–27, Pls. 1.1:4, 6; 1.3:11; 1.4:6, 10), שכבה V בעין גדי (Mazar, Dothan and Dunayevsky 1966:26–27, 64–65, Fig. 16:6) ושכבות VI–VII בתל עירא (Freud 1999:279–280, 286–287, Figs. 6.99:3; 6.104:4).

ב. קדרה או קערה מעוגלת בעלת שפה מקופלת שבתחתיתה חריץ (איור 6:4). כלי זה הופיע באמצע המאה הז׳ לפסה״נ, והוא מוכר משכבה V בעין גדי (שם כונה ״קערה״; Mazar, Dothan and Dunayevsky 1966:60–61, Fig. 14:6), משכבה VI בערד (Singer-Avitz 2002:189, Fig. 47:2) ומתל עירא (Freud 1999:271–272, Fig. 6.99:11).

ג. קדרה בעלת דפנות ישרות ושפה מרוכסת (איור 6:5). קדרות דומות נתגלו בשכבה 12 בחפירות שילה בעיר דוד (De Groot and Ariel 2000:122–123, Fig. 16:14) ובשכבות VII ו־VI בתל עירא (Freud 1999:275–276, Fig. 6.95:9).

ד. קדרה כדורית עמוקה בעלת צוואר גבוה, שפה נוטה חוצה ובסיס טבעת (איור 6:6); לקדרות אלו אין ידיות. טיפוס זה של קדרה אינו מוכר קודם לאמצע המאה הז׳ לפסה״נ, והוא מופיע במכלולים מסוף תקופת הברזל באתרים יהודאיים, כמו למשל שכבה V ברמת רחל (Aharoni 1962: Fig. 12:3), שכבה V בעין גדי (Mazar, Dothan and Dunayevsky 1966:28, 62–63, Fig. 15:12), שכבה II בלכיש (Zimhoni 1997:252–253, Fig. 5.32:1) ושכבות VII ו־VI בערד (Singer-Avitz 2002:137–138, Fig. 13:B47).

סירי בישול (6:7–9).— נמצאו שני טיפוסים של סירי בישול פתוחים (א׳, ב׳) וטיפוס אחד של סירי בישול סגורים (ג׳).

א. סיר בישול פתוח בעל שפה מעוצבת ומחורצת (איור 6:7). לסירי בישול אלה בסיס עגול, זיווי מעוגל במרכז הדופן ושתי ידיות אוזן. הם אופייניים למכלולים מתקופת הברזל 2 באתרים יהודאיים, כמו למשל שכבה 12 בחפירות שילה בעיר דוד (De Groot and Ariel 2000:95, Fig. 16:19, 20), מערות II ו־I בחפירות קניון בעיר דוד (Eshel 1995: Figs. 5:3; 18), הרובע היהודי (De Groot, Geva and Yezerski 2003:8, 28–29, Pl. 1.5:7, 8, 16), שכבה III בלכיש (Zimhoni 1997:221–222, Fig. 5.6:2) ושכבות VIII–X בערד (Singer-Avitz 2002:139, 142, Fig. 14:CP2). אף שסיר בישול אחד מטיפוס זה נתגלה בשכבה VI בערד, הוצע שמקורו קדום יותר, וכי שימש לאורך 100 שנה או יותר (Singer-Avitz 2002:139, 190, Fig. 48:7).

ב. סיר בישול פתוח בעל שפה מחורצת נוטה חוצה, דמוית מדף, וצוואר קצר מאוד (טיפוס ׳עין גדי׳; איור 6:8). סיר זה הוא אחד מהסממנים המובהקים של שלהי המאה הז׳ וראשית המאה הו׳ ביהודה (Amiran 1969:232, Pl. 76:18; Mazar and Panitz-Cohen 2001:87, Fig. 5:CP11, Pl. 34:9). בערד הוא מופיע בשכבות VII ו־VI

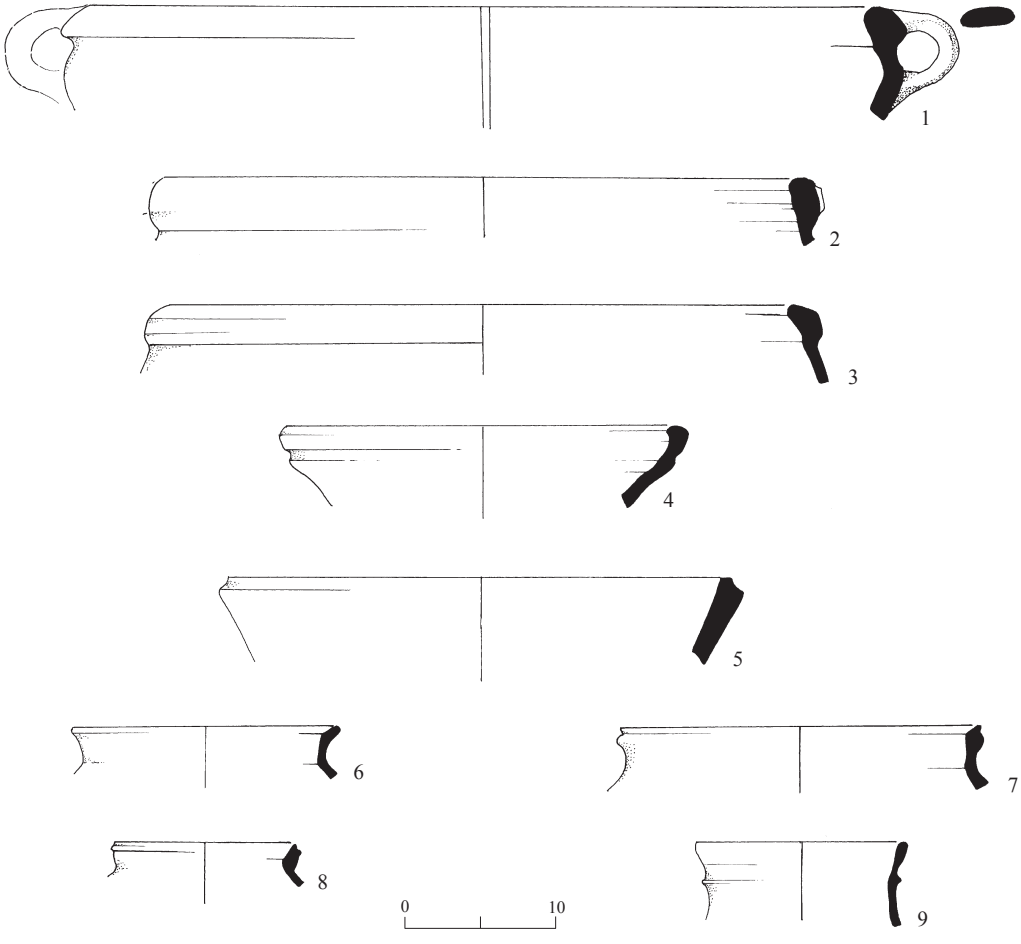

איור 6. קדרות וסירי בישול מתקופת הברזל 2.

מס׳	הכלי	לוקוס	סל	תיאור	הקבלות
1	קדרה	106	69/4	טין ורוד; הרבה חסמים לבנים במגוון גדלים; מרוק אבניים בפנים ועל השפה	De Groot, Geva and Yezerski 2003:26–27, Pl. 1.4:6, 10
2	קדרה	107	40/4	טין ורוד; הרבה חסמים לבנים קטנים ובינוניים; מרוק אבניים בפנים ועל השפה	ר׳ מס׳ 1
3	קדרה	106	18/29	טין אפרפר; חסמים לבנים במגוון גדלים	ר׳ מס׳ 1
4	קדרה	102	49/6	טין ורוד; חסמים לבנים ואפורים קטנים	Freud 1999:271–272, Fig. 6.99:11
5	קדרה	106	72/24	טין ורוד; חסמים לבנים ואפורים קטנים ובינוניים; מרוק אבניים בפנים ועל השפה	Freud 1999:275–276, Fig. 6.95:9
6	קדרה	106	72/19	טין ורוד; חסמים לבנים קטנים ובינוניים	Zimhoni 1997:252–253, Fig. 5.32:1
7	סיר בישול	106	69/26	טין חום־אדמדם; חסמים לבנים קטנים ובינוניים; חיפוי אדום ומרוק אבניים בפנים, בחוץ ועל השפה	De Groot, Geva and Yezerski 2003: Pl. 1.5:7, 8, 16
8	סיר בישול	106	18/26	טין חום־אדמדם; חסמים לבנים קטנים ובינוניים	Singer-Avitz 2002:143, Fig. 14:CP6
9	סיר בישול	106	72/28	טין חום־אדמדם; חסמים לבנים במגוון גדלים	Singer-Avitz 2002:143, Fig. 14:CP10

(Singer-Avitz 2002:140, 143, Fig. 14:CP6). כמו כן, הוא מוכר בשכבה V בעין גדי (Mazar, Dothan and Dunayevsky 1966:28, Fig. 18), במצודה שבגבעת שפירא בצפון ירושלים (Barkay, Fantalkin and Tal 2002:59, 63, Fig. 17) ובח׳ירבת אבו שואן שמדרום לירושלים (ברוך תשס״ז:33–34, איור 12:15, 16).

ג. סיר בישול סגור בעל צוואר גבוה שעליו רכס בולט אחד (איור 6:9). טיפוס זה אינו מופיע במכלולים הקדומים לאמצע המאה הז׳ לפסה״נ. הוא נפוץ מאוד ביהודה בסוף תקופת הברזל (Mazar and Panitz-Cohen 2001:85–86, Type CP9). מקבילות לטיפוס זה מוכרות מ׳בית הבולות׳ בעיר דוד (Shiloh 1986:24, Fig. 6:16), מהרובע היהודי (De Groot, Geva and Yezerski 2003:9, 36–37, Pl. 1.9:14), משכבה V בעין גדי (Mazar, Dothan and Dunayevsky 1966:28, Fig. 17:1–5), משכבה VI בתל עירא (Freud 1999:270–271, Fig. 6.91:4, 5) ומשכבות VII ו־VI בערד (Singer-Avitz 2002:141, 143, Fig. 15:CP10).

קנקן (איור 7:1).— קנקן בעל צוואר נוטה חוצה (out-curving neck) ושפה מעובה. קנקנים מטיפוס זה נמצאו ברובע היהודי (De Groot, Geva and Yezerski 2003:11–12, 23–24, 36–37, Pls. 1.2:16; 1.9:27), בגן הארמני בירושלים (Tushingham 1985: Fig. 3:23), בשכבה V בעין גדי (Mazar, Dothan and Dunayevsky 1966:32–33, 76–77, Figs. 11, 22:3) וביקב בגבעון (Pritchard 1964:18–19, 98–99, Fig. 33:15, 18).

פערורים (איור 7:2–12).— כלים אלה נדונו בהרחבה בפרסום החפירה במצודה שבגבעת שפירא בירושלים, שם הוצע לחלקם לשני טיפוסים עיקריים שהתקיימו זה לצד זה במהלך המאות הח׳ והז׳ לפסה״נ (Barkay, Fantalkin and Tal 2002:59–64, 68, Figs. 15–17). הדיון להלן מתבסס על חלוקה זו.

א. פערור בעל שפה בולבוסית שלה חתך משולש וקצה מעוגל עד מחודד, ודפנות עבות הנוטות מן השפה חוצה ("bulbous rim, triangular in section and rounded to a sharpened lip, with thick sidewalls that incline outward from the rim" [Barkay, Fantalkin and Tal 2002:61]; איור 7:2). פערורים אלה מוכרים בעיקר ממבני מחסנים, דוגמת מוצא (גרינהוט ודה־גרוט תשס״ב:15–16; Greenhut and De Groot 2009: 100–103, Figs. 3.18:1–4; 3.20:14–17), שם שוחזרו כ־130 כלים מרוסקים על רצפת המבנה, שעל פי מיקומם אפשר היה להסיק כי נפלו ממדפים שהותקנו לאורך הקירות, או שהונחו על הרצפה זה מעל ובתוך זה. מבני מחסנים שבהם נמצא ריכוז גבוה של פערורים זוהו באתרים נוספים, ובהם שכבה 12 בשטח D2 בחפירות שילה בעיר דוד (אלון דה־גרוט, מידע בעל פה), בח׳ירבת א־ראס שבדרום ירושלים, שם נתגלו בחדר אחד כ־300 פערורים, המתוארכים למאות הח׳–הז׳ לפסה״נ (פייג ועבד רבו תשנ״ה:65; Feig, forthcoming) ובחפירה שנערכה לאחרונה בתלפיות שבירושלים, שם נתגלו בתוך מחסן 120–130 פערורים (פאני ויטו, מידע בעל פה).[2] פערורים מטיפוס זה היו הטיפוס הדומיננטי (כ־95%) מבין הכלים שנמצאו במבנה בשכבה VI בשטח A בתל חמיד שליד רמלה, ולכן זיהו החופרים את המבנה כמחסן, וזה תוארך למחצית הראשונה של המאה הח׳ לפסה״נ (Wolff and Shavit, in prep.).[3] כלים אלה נפוצים מאוד ביהודה (Singer-Avitz 2002:146), ומופיעים באתרים רבים, ובהם, כפי שצוין לעיל, שכבה 12 בחפירות שילה בעיר דוד (De Groot and Ariel 2000:96, Fig. 26:2–6), וכן שכבה III בלכיש (Zimhoni 1997: Fig. 5.20:4), בית צפפה שבדרום ירושלים (Feig 2003:212–213, Fig. 20:4), המצודה בגבעת שפירא בירושלים (Barkay, Fantalkin and Tal 2002:59–64, Figs. 15:6–12; 17:6–21) ושכבות VIII–X בערד (Singer-Avitz 2002:146, Fig. 18:SJ16).

ב. פערור בעל שפה שטוחה ודקה, שחתכה מוארך, ודפנות דקות אף יותר ("flat, oblong-in-section rim and thinner sidewalls" [Barkay, Fantalkin and Tal 2002:61]; איור 7:3–12). פערורים מסוג זה נתגלו ב׳בית הבולות׳ בעיר דוד, ותוארכו שם למאות הז׳–הו׳ לפסה״נ (Shiloh 1986:24, Fig. 6:17, 19); ברובע היהודי, שם נחלקו לשלושה טיפוסים (De Groot, Geva and Yezerski 2003:12–13); ובמצודה בגבעת שפירא בירושלים (Barkay, Fantalkin and Tal 2002:59–64, Figs. 16:2–6; 17:22–27). בבית צפפה נתגלו פערורים מטיפוס זה לצד פערורים מטיפוס א׳, והחופרת זיהתה בהם כלים ששימשו לאחסון יין, מאחר שנמצאו במתקן תעשייתי (Feig 2003:209: Fig. 20:2, 3). מחוץ לירושלים נמצאו פערורים אלה בשכבה A בתל בית מרסים (Albright 1943: Pls. 52:2–6, 9) ובבית חווה לרגלי ח׳ירבת אבו שואן, שם נתגלה ריכוז של כלים אלה בחדר אחד, ששימש, לטענת החופר,

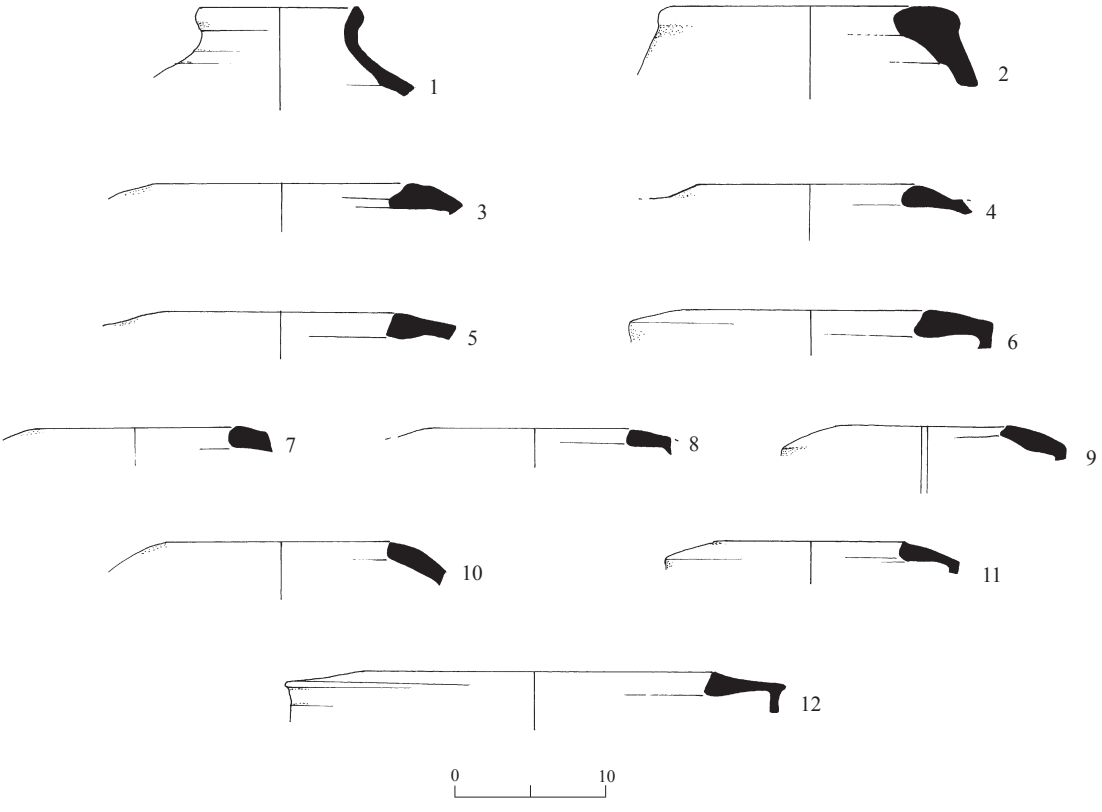

איור 7. קנקן ופערורים מתקופת הברזל 2.

מס׳	הכלי	לוקוס	סל	תיאור	הקבלות
1	קנקן	107	40/1	טין ורוד; הרבה חסמים לבנים קטנים, ומעט חסמים אפורים קטנים ולבנים בינוניים	De Groot, Geva and Yezerski 2003:22–23, 36–37, Pls. 1.2:16; 1.9:27
2	פערור	103	15/21	טין ורוד; הרבה חסמים לבנים במגוון גדלים	De Groot and Ariel 2000:122–123, Fig. 16:23
3	פערור	106	69/10	טין ורוד; הרבה חסמים לבנים קטנים ומעט בינוניים	De Groot, Geva and Yezerski 2003:12, 38–39, Pl. 1.10:21
4	פערור	102	55/6	טין ורוד; הרבה חסמים לבנים קטנים	ר׳ מס׳ 2
5	פערור	107	40/14	טין ורוד; הרבה חסמים לבנים קטנים	ר׳ מס׳ 2
6	פערור	107	40/13	טין ורוד; הרבה חסמים לבנים קטנים	ר׳ מס׳ 2
7	פערור	127	73/10	טין ורוד; הרבה חסמים לבנים בינוניים וגדולים	De Groot, Geva and Yezerski 2003:12, 38–39, Pl. 1.10:20
8	פערור	107	40/11	טין ורוד; הרבה חסמים לבנים בינוניים וגדולים	De Groot, Geva and Yezerski 2003:12, 36–37, Pl. 1.9:26
9	פערור	102	49/7	טין ורוד; חסמים לבנים בינוניים וקטנים	Shiloh 1986:24, Fig. 6:17, 19 De Groot, Geva and Yezerski 2003:12, 38–39, Pl. 1.10:20
10	פערור	127	73/1	טין ורוד; הרבה חסמים לבנים קטנים	ר׳ מס׳ 8
11	פערור	102	12/3	טין ורוד; הרבה חסמים לבנים	De Groot, Geva and Yezerski 2003:12, 36–37, Pl. 1.9:26
12	פערור	106	33/6	טין ורוד; הרבה חסמים לבנים קטנים	ר׳ מס׳ 8

איור 8 ◂

מס׳	הכלי	לוקוס	סל	תיאור	הקבלות
1	פך	102	49/1	טין ורוד; מעט חסמים לבנים קטנים	Singer-Avitz 2002: 151, Fig. 19:J5
2	נר	103	33/11	טין ורוד; הרבה חסמים לבנים קטנים ובינוניים	De Groot, Geva and Yezerski 2003:13, 30–31, Pl. 1.6:8
3	נר	103	33/2	טין ורוד; חסמים לבנים ואפורים קטנים	
4	צלמית	106	69/15	טין חום־אדמדם; חסמים לבנים קטנים; חיפוי לבן	Gilbert-Peretz 1996:120, 130, Fig. 18:1, 3; Pl. 9:1–3
5	צלמית?	106	69/17	טין אפור; הרבה חסמים לבנים קטנים ובינוניים	

לאחסון גידולי שדה (ברוך תשס״ז:38). במוצא נתגלו כלים אלה לצד ממגורות, ועל כן נראה כי גם שם שימשו לאחסון תבואה. נראה כי המבנה הכבד והפתח הרחב המאפיינים פערורים אלה מעידים כי שימשו לאחסון ולא למסחר; הפה הרחב מרמז גם כי נועדו לאחסון תכולה יבשv (גרינהוט ודה־גרוט תשס״ב:15; Greenhut and De Groot 2009:219–225).

פך (איור 8:1).— פך בעל צוואר צר, גבוה ומרוכס ופה תלתני (Trefoil Rim Jug). לפכים אלה בדרך כלל ידית הנמשכת מן הרכס בצוואר אל כתף הכלי. הם מוכרים היטב במכלולים מן המאה הז׳ לפסה״נ באתרים יהודאיים, כמו העופל בירושלים (Mazar and Mazar 1989: Pl. 3:7) ושכבה V בעין גדי (Mazar, Dothan and Dunayevsky 1966:24–25, 29, Fig. 9:11). כמו כן, הם נמצאו בקברים ובשכבה II בלכיש (Tufnell 1953:292, Pl. 86:238, 246, 248, 249; Aharoni 1975: Pl. 47:23, 24), בשכבה II בתל בטש (Mazar and Panitz-Cohen 2001:116, Fig. 7:JG35) ובערד, בשכבה VII בלבד (Singer-Avitz 2002:151, 153, Fig. 19:J5).

נרות (איור 8:2, 3).— נתגלה נר בעל בסיס דיסקוס גבוה (High Base Oil Lamp; איור 8:2). הבסיס הגבוה מסמן את סוף ההתפתחות של הנר מטיפוס זה, והוא מתוארך לשלהי המאה הז׳ וראשית המאה הו׳ לפסה״נ. נרות מטיפוס זה נתגלו ברובע היהודי (De Groot, Geva and Yezerski 2003:13, 30–31, 46–49, Pls. 1.6:8; 1.14:21; 1.15:10, 18), בשכבה VA ברמת רחל (Aharoni 1962:41, Fig. 28:50), בשכבה II בלכיש (Aharoni 1975: Pls. 48:3, 4; 49:8) ובשכבה V בעין גדי (Mazar, Dothan and Dunayevsky 1966:35, 78–79, Fig. 23:8, 9; לדיון מפורט בנר זה, ר׳ Mazar and Panitz-Cohen 2001:132–135, Fig. 10:LP3). בסיסו של הנר השבור באיור 8:3 לא נשמר, ולכן קשה לקבוע לאיזה טיפוס של נר הוא שייך.

צלמיות (איור 8:4, 5).— שבר הצלמית באיור 8:4 מחופה לבן, ונראה כי הפריט שייך לטיפוס צלמיות המיטה, האופייניות ליהודה במאות הח׳–הו׳ לפסה״נ. צלמיות מעין אלו, אף שכולן היו שבורות, נתגלו בחפירות שילה בעיר דוד (Gilbert-Peretz 1996:38). אפשר ששבר הגליל באיור 8:5 שייך לצלמית עמוד האופיינית לתקופה זו, אך ייתכן שזהו שבר ידית של קנקן או של כלי אחר.

כלי חרס מימי הבית השני

בין שברי כלי החרס מימי הבית השני לא נתגלו פריטים שאפשר היה לרפאם. במכלול נתגלו בעיקר קנקנים וסירי בישול, וכן שברים ספורים של קערות, פכים וגביעים.

קערה (איור 9:1).— הקערה, שלה דופן ישרה ושפה פשוטה, נוטה פנימה, נפוצה בתקופה החשמונאית בירושלים ובסביבתה.

סירי בישול (איור 9:2–12).— סיר מס׳ 2 חסר צוואר ולו שפת קרדום ושתי ידיות אנכיות. סירים מס׳ 3–10 מאופיינים בשפה נוטה חוצה בעלת חתך משולש, המחורצת לעתים במרכזה (מס׳ 4–6, 9), גוף כדורי וידיות הנמשכות מן השפה אל גוף הכלי. צווארם של סירים 4, 5 ו־8 כמעט אנכי, זה של מס׳ 3 ו־9 — חרוטי, ושל סירים 6, 7 ו־10 — קעור. לכלים 6 ו־7 יש רכס מודגש בתחתית הצוואר.

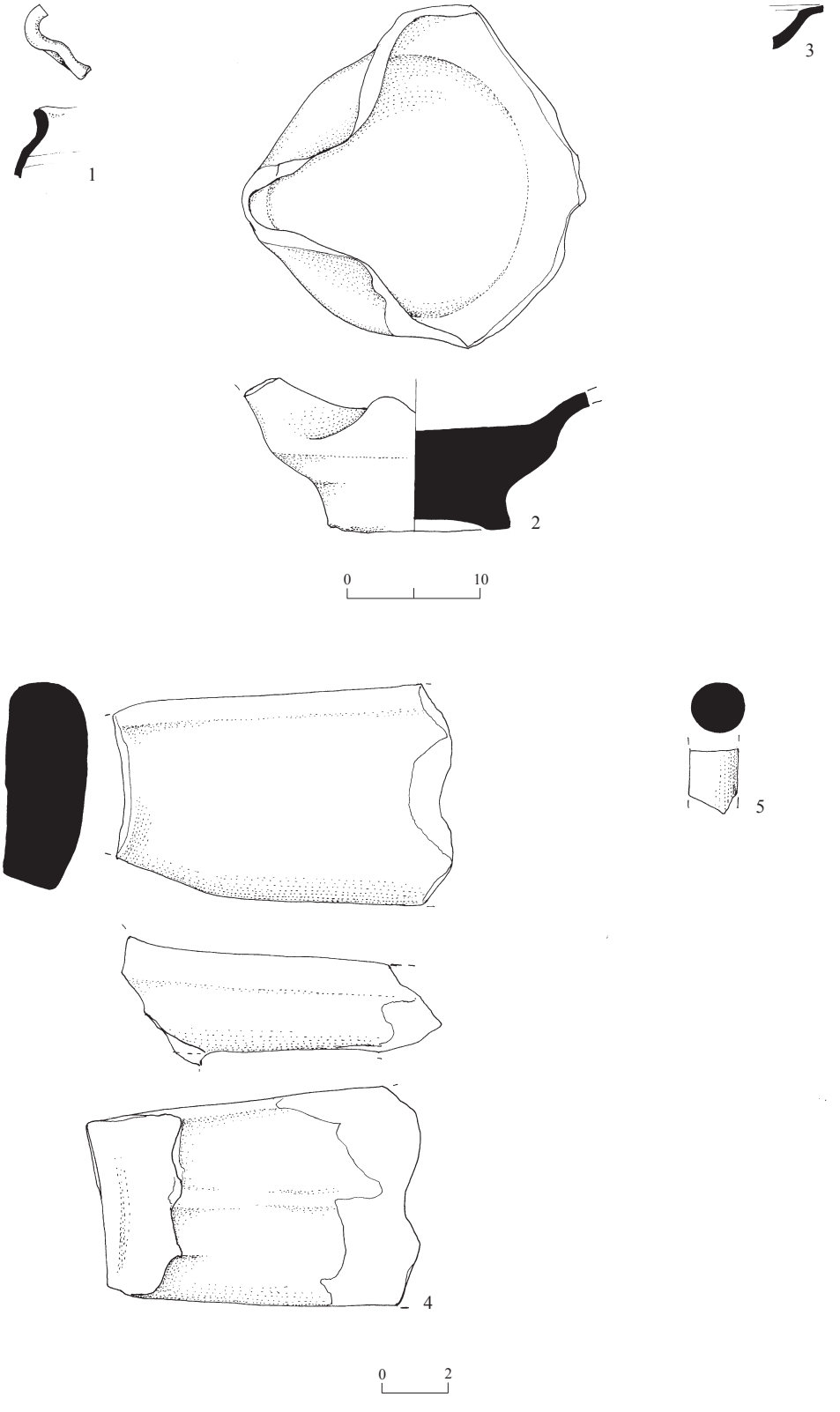

איור 8. פך, נרות וצלמיות מתקופת הברזל 2.

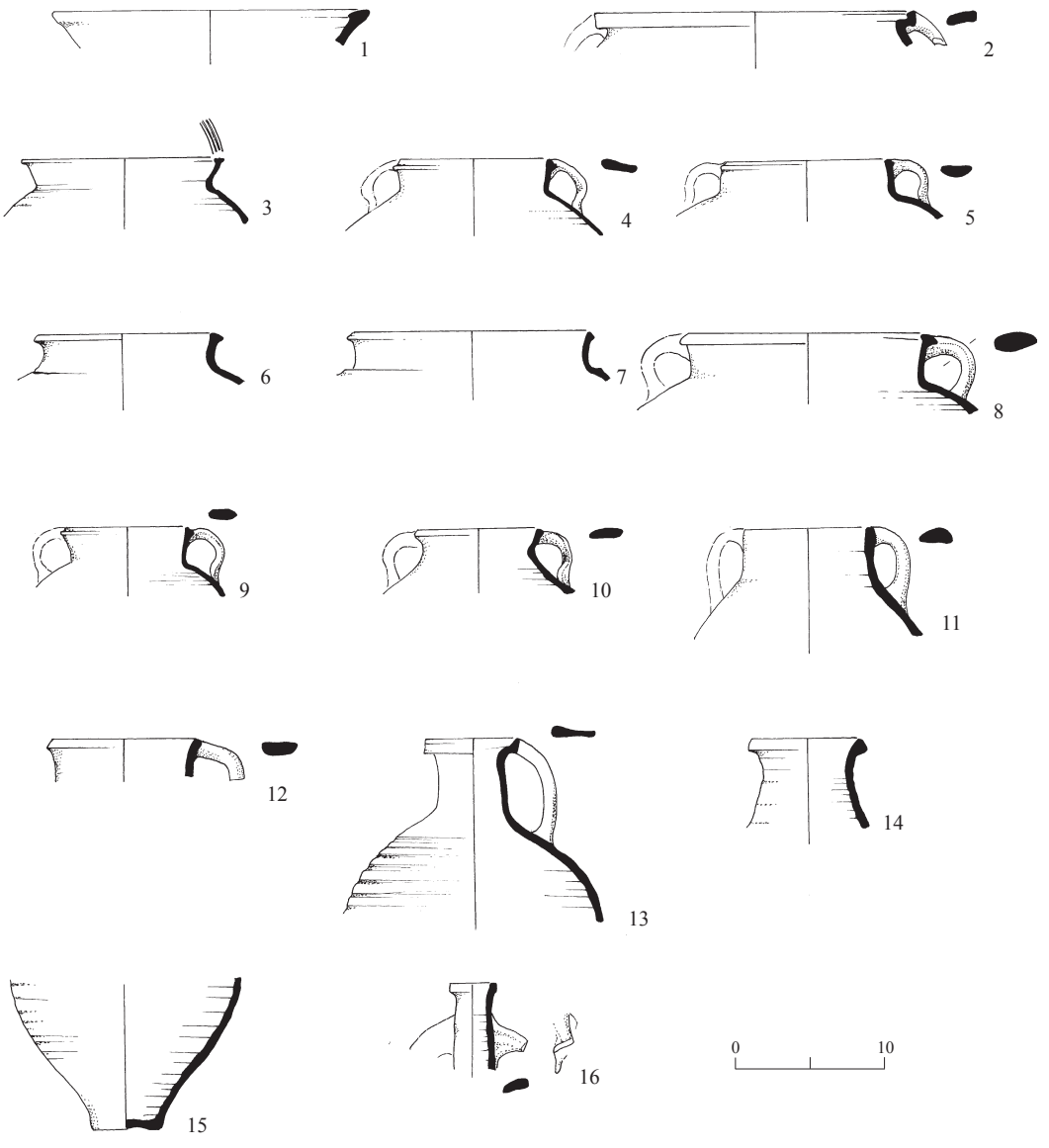

איור 9. כלי חרס מימי הבית השני.

סירי בישול אלה נפוצו בירושלים ובסביבתה במאות הא׳ לפסה״נ והא׳ לסה״נ (Bar-Nathan 1981:60; 2002:69, 72, 74, 95–96, 170, 172; Geva 2003:133). לסיר בישול מס׳ 11 צוואר אנכי וגבוה, שפה מעט מעובה, ובדרך כלל הגוף כדורי. הכלי עשוי מטין עבה למדי. מספר קטן של כלים דומים נמצא ברובע היהודי, בשכבה שתוארכה למאה הב׳ לפסה״נ (Geva 2003:133). את סיר בישול 12 אפשר לייחס לקבוצת סירים סגורים שלהם צוואר אנכי וגבוה. סיר מטיפוס זה נמצא ביריחו, בשכבה מן המאה הא׳ לסה״נ (Bar-Nathan 2002:171).

איור 9

מס׳	הכלי	לוקוס	סל	תיאור	הקבלות
1	קערה	103	15/7	טין חום בפנים, כתום בחוץ	Bar-Nathan 2002: Pl. 16:252–263 Geva 2003: Pl. 5.3:23–26
2	סיר בישול	104	35/2	טין חום כהה־אדום, ליבה שחורה; גריסים לבנים קטנים	Bar-Nathan 2002: Pl. 12:160
3	סיר בישול	100	17/10	טין חום־אדמדם; גריסים שחורים קטנים	Bar-Nathan 2002: Pl. 11:125
4	סיר בישול	115	64/2	טין חום־אדום, ליבה שחורה	Bar-Nathan 1981: Pl. 5:1–9; 2002: Pl. 26:476–477
5	סיר בישול	111	84/1	טין חום־אדום; גריסים לבנים גדולים	ר׳ מס׳ 2
6	סיר בישול	107	40/9	טין אפור־אדום, ליבה שחורה; גריסים לבנים קטנים	Bar-Nathan 1981: Pl. 9:8
7	סיר בישול	100	10/6	טין חום כהה, ליבה שחורה	ר׳ מס׳ 2
8	סיר בישול	106	69/29	טין חום־אדום, ליבה שחורה	ר׳ מס׳ 2
9	סיר בישול	120	62/1	טין חום־אדום; גריסים לבנים גדולים	ר׳ מס׳ 2
10	סיר בישול	100	10/4	טין חום־אדום, ליבה שחורה	Bar-Nathan 2002: Pl. 11:133
11	סיר בישול	128	70/1	טין חום־אדום, ליבה שחורה; הרבה גריסים לבנים	Geva 2003: Fig. 5.6:36
12	סיר בישול	103	15/21	טין חום כהה; מעט גריסים לבנים גדולים	Bar-Nathan 2002: Pl. 26: 481
13	פך	104	35/1	טין כתום; גריסים לבנים גדולים	Bar-Nathan 2002: Pl. 8:57
14	פך	102	49/3	טין כתום־חום, ליבה שחורה; מעט גריסים לבנים	Bar-Nathan 2002: Pl. 8:54
15	פך	111	51/1	טין חום, ליבה שחורה; גריסים לבנים	ר׳ מס׳ 13
16	צפחת	109	48/1	טין ורדרד־אפרפר בחוץ, כתום בפנים	Bar-Nathan 2002: Pl. 10:121, 122

פכים (איור 9:13–15).— לפכים שפת קרדום או שפה בולטת בעלת חתך משולש, צוואר מוארך וידית הנמשכת מן השפה לכתף הכלי. כלים אלה נפוצו במאות הא׳ לפסה״נ והא׳ לסה״נ (Bar-Nathan 2002:40).

צפחת (איור 9:16).— לכלי זה שפה מעובה מעט כלפי חוץ, צוואר ארוך וצר ושתי ידיות מסובבות, הנמשכות ממרכז הצוואר אל גוף הכלי. צפחת זו נפוצה במאות הא׳ לפסה״נ והא׳ לסה״נ (Bar-Nathan 2002:60).

קנקנים (איור 10:1–18).— לקנקנים מס׳ 1 ו־2 שפה מעובה שחתכה משולש, צוואר קצר וגוף מעוגל; לקנקנים מס׳ 3 ו־4 שפה מעובה הנוטה חוצה וצוואר בינוני; לקנקנים מס׳ 5 ו־6 שפה מקופלת ונוטה חוצה; ולקנקנים מס׳ 7–9 שפה פשוטה ומקופלת. קנקנים אלה תוארכו בירושלים וביריחו לשלהי המאה הב׳ – ראשית המאה הא׳ לפסה״נ (Bar-Nathan 2002:28, 30; Geva 2003:123). לקנקנים מס׳ 10 ו־11 שפה פשוטה הנוטה חוצה, צוואר ארוך ומרוכס, וכתף מעוגלת הנושאת צילוע. לקנקן מס׳ 12 שפה נוטה חוצה וצוואר ישר, בינוני. קנקנים אלה מופיעים כבר במאה הא׳ לפסה״נ, אך נפוצים יותר במאה הא׳ לסה״נ (Bar-Nathan 2002:30). לקנקן מס׳ 13 שפה מעובה נוטה חוצה וצוואר בינוני ומרוכס. לשני קנקנים קטנים, מס׳ 14 ו־15, שפה מעובה ונוטה חוצה ושתי ידיות הנמשכות מן השפה אל חלקו העליון של הגוף. שלושת הכלים הללו תוארכו

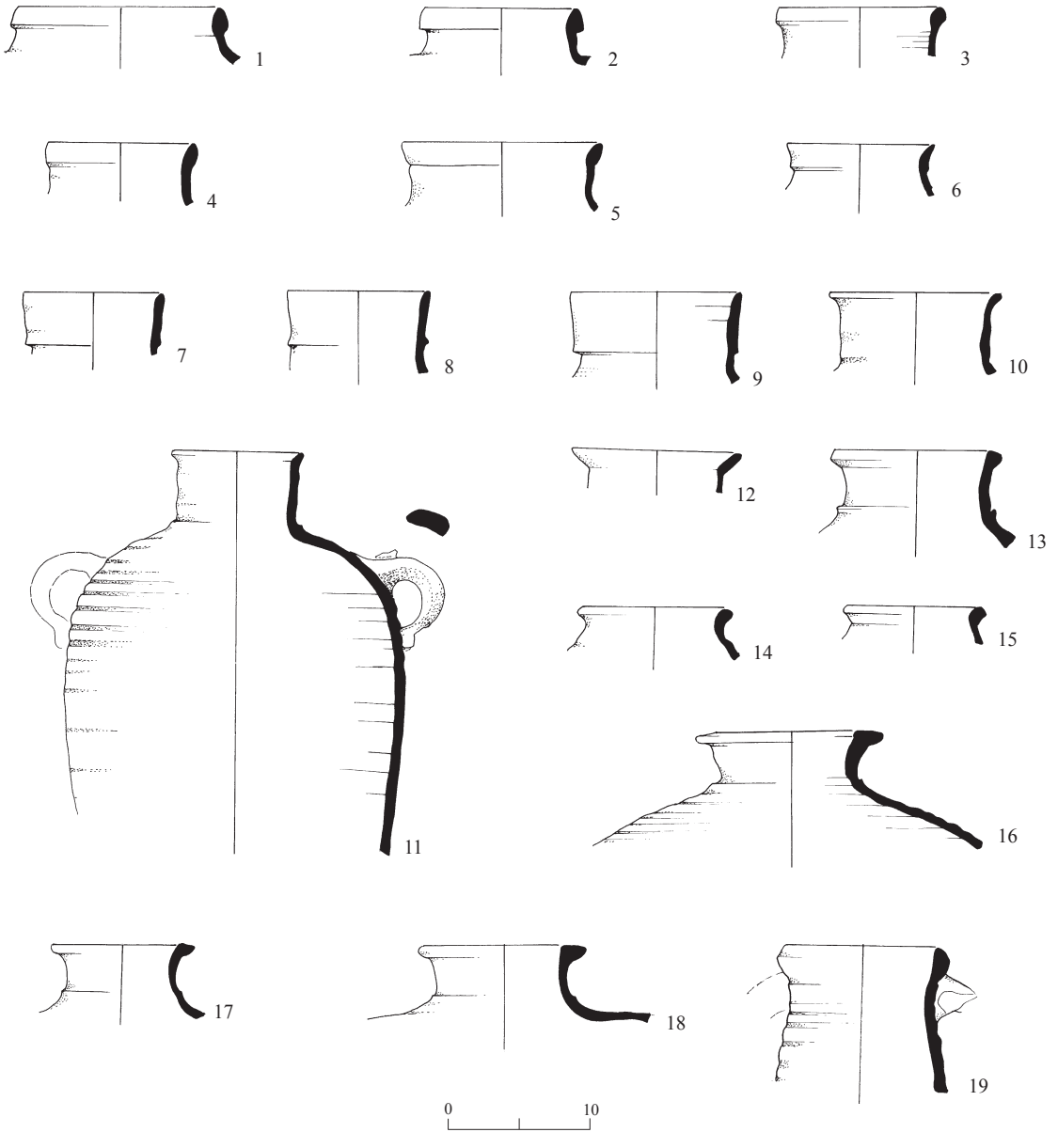

איור 10. קנקנים ואמפורה מימי הבית השני.

ביריחו ובהרודיון למאה הא׳ לסה״נ (Bar-Nathan 1981:56; 2002:156). לקנקנים מס׳ 16–18 שפת מדף מעובה כלפי חוץ, צוואר בינוני ומרוכס וכתף מעוגלת. קנקנים אלה תוארכו בהרודיון למאות הא׳ והב׳ לסה״נ (Bar-Nathan 1981:56).

אמפורה (איור 10:19).— לכלי זה שפה מעובה כלפי חוץ, צוואר ארוך ומצולע וידיות מתחת לשפה. אמפורות מסוג זה היו בשימוש פרק זמן ארוך, למן המאה הא׳ לפסה״נ עד המאה הב׳ לסה״נ (Bar-Nathan 2002:134).

◂ איור 10

מס׳	הכלי	לוקוס	סל	תיאור	הקבלות
1	קנקן	102	55/1	טין חום, ליבה שחורה; גריסים לבנים	Geva 2003: Pl. 5.9:4
2	קנקן	106	69/11	טין חום; גריסים לבנים גדולים	Geva 2003: Pl. 5.2:6
3	קנקן	107	40/12	טין חום־כתום	Bar-Nathan 2002: Pl. 3:13–16
4	קנקן	106	83/4	טין חום, ליבה אפורה; גריסים לבנים גדולים	ר׳ מס׳ 3
5	קנקן	107	40/8	טין חום בהיר; גריסים לבנים קטנים	Bar-Nathan 2002: Pl. 3:19, 21
6	קנקן	106	33/15	טין חום בהיר בחוץ, ורוד בפנים; גריסים לבנים	ר׳ מס׳ 5
7	קנקן	106	33/1	טין חום, ליבה שחורה; מעט גריסים לבנים	Bar-Nathan 2002: Pl. 4:24
8	קנקן	106	69/7	טין חום בהיר; גריסים לבנים	ר׳ מס׳ 7
9	קנקן	111	51/4	טין ורדרד־אפרפר; גריסים לבנים קטנטנים	ר׳ מס׳ 7
10	קנקן	121	63/1	טין צהבהב; מעט גריסים לבנים גדולים	Bar-Nathan 1981: Pls. 3:15; 9:3; 2002: Pl. 24:412
11	קנקן	111	84/3	טין חום־אדום, ליבה שחורה; גריסים לבנים גדולים	Bar-Nathan 1981: Pls. 3:15; 9:3; 2002: Pl. 24:397
12	קנקן	109	48/5	טין חום, ליבה שחורה; גריסים לבנים קטנים	Bar-Nathan 2002: Pl. 6:36–37
13	קנקן	100	17/2	טין חום־אפור; הרבה גריסים לבנים קטנים	Bar-Nathan 1981: Pl. 3:4
14	קנקן	102	49/2	טין חום בהיר, ליבה שחורה; מעט גריסים לבנים	Bar-Nathan 2002: Pl. 24:421
15	קנקן	107	40/6	טין חום, ליבה שחורה; גריסים לבנים קטנים	ר׳ מס׳ 14
16	קנקן	100	17/12	טין חום־אפור; הרבה גריסים לבנים קטנים	Bar-Nathan 1981: Pl. 2:1–5; 2002: Pl. 24:410
17	קנקן	100	17/5	טין כתום; גריסים לבנים גדולים וקטנים	ר׳ מס׳ 16
18	קנקן	100	10/1	טין חום; מעט גריסים לבנים גדולים	ר׳ מס׳ 16
19	אמפורה	104	39/5	טין חום; הרבה גריסים לבנים גדולים	Bar-Nathan 1981: Pl. 4:3; 2002: Pl. 21:344, 346

כלי זכוכית

תמר וינטר

בחפירה נמצאו שני שברים של כלי זכוכית האופייניים לתקופה הרומית הקדומה (איור 11).

קערה מצולעת.— הדופן שייכת לקערה כדורית המעוטרת בצלעות אנכיות ובחוטים לבנים אופקיים. קערות מסוג זה, הידועות בשם Zarte Rippenschalen, עשויות בדרך כלל מזכוכית בגוני ירוק, כחול וסגול, ומעוטרות בחוטים מזכוכית לבנה אטומה. קערות מטיפוס זה היו נפוצות ברחבי האימפריה הרומית במשך שלושת הרבעים הראשונים של המאה הא׳ לסה״נ (Whitehouse

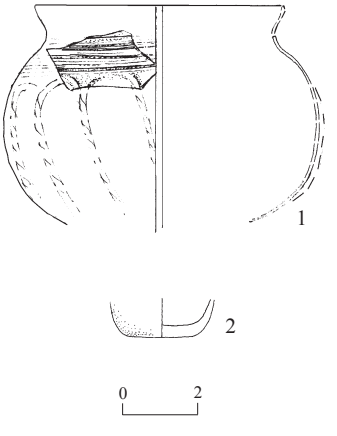

איור 11. כלי זכוכית מן התקופה הרומית הקדומה.

2001:202–206, 357, Cat. Nos. 758–767, ור׳ שם דיון). קערה מסוג זה, ללא חוטים לבנים, נחשפה בעיר העתיקה בירושלים (Gorin-Rosen 2006:253–254, Pl. 10.5:G64, ור׳ שם דיון ודוגמות נוספות). שני שברי קערות, גם הם ללא חוטים לבנים, נמצאו בקיסריה מריטימה, אחד מהם לצד מטבע משנת 59 לסה״נ (Israeli 2008:372, 398, Cat. Nos. 21, 22, ור׳ שם דיון לגבי הטכניקה).

1. לוקוס 104, סל 39. קערה עשויה בניפוח חופשי מזכוכית סגולה מעבירת אור. דופן הקערה מעוטרת בצלעות אנכיות שנעשו בדפוס או נצבטו, ובחוטים מזכוכית לבנה אטומה שלופפו אופקית וחוממו. קוטר שפה משוער: 80–100 מ״מ.

בקבוק.— הבסיס שייך כנראה לבקבוק שלו גוף כדורי או אגסי. בקבוק שלם מטיפוס זה נחשף במכלול קבורה בהר הצופים, שתוארך למחצית הראשונה של המאה הא׳ לסה״נ (אביגד תשל״א:46–47, איור 15, ור׳ שם דוגמות נוספות ותיארוך).

2. לוקוס 125, סל 65. בקבוק עשוי בניפוח חופשי מזכוכית ירקרקה מעבירת אור, שבה בועיות עגולות זעירות. הבסיס עבה ושטוח. קוטר בסיס משוער: 25 מ״מ.

סיכום

בחפירה נחשפו מילויי עפר עשירים בשברי כלי חרס מתקופת הברזל 2 ושרידי בנייה דלים מימי הבית השני. בסביבתו הקרובה של שטח החפירה, ברדיוס של עד 500 מ׳ ממנו, נסקרו אתרים רבים בני תקופות שונות, ובהם רבים שתוארכו לתקופת הברזל 2 ולימי הבית השני. האתרים הבולטים באזור זה הם עיר דוד (קלונר תשס״ב:172, אתר 416); שני זוגות של מערות קבורה, שחציבתן יוחסה לתקופה ההרודיאנית (קלונר תשס״ב:172, 180, אתרים 415 ו־438); ׳סלע העלייה׳ בסילואן (קלונר תשס״ב:174, אתר 420); שני קירות בנויים גזית לצד תשתית רחוב, שזמנם אולי ימי הבית השני (קלונר תשס״ב:200, אתר 485); והאתר הקרוב ביותר למקום החפירה, המרוחק רק כ־100 מ׳ ממנו: מבנה קבורה ושתי מערות קבורה חצובות ב׳הר המשחית׳ (קלונר תשס״ב:197, אתר 480).

שברי כלי החרס מתקופת הברזל 2 נמצאו במילויי עפר דקים שכיסו את מפלס הסלע בכל שטחי החפירה. תאריכו של הממצא מתקופת הברזל נקבע לשלהי ימי ממלכת יהודה, למאה הז׳ ולראשית המאה הו׳ לפסה״נ. תיארוך זה מבוסס על מספר לא מבוטל של טיפוסים קרמיים האופייניים אך ורק לפרק זמן זה: הקערה הרדודה בעלת השפה המפושקת הנוטה מטה (איור 5:6), הקערות בעלות השפה המקופלת (איור 5:12–19), הקדרה הכדורית בעלת הצוואר הגבוה (איור 6:6), סיר הבישול מטיפוס ׳עין גדי׳ (איור 6:8), סיר הבישול בעל רכס אחד על הצוואר (איור 6:9) והנר גבה־הבסיס (איור 8:2). טיפוסים אחרים אינם מאפשרים תיארוך מדויק, שכן הם מיוחסים לכל פרק הזמן שבין המאה הח׳ למאה הו׳ לפסה״נ, אף שאפשר כי הם מעידים שיש לתארך את ראשית המכלול למאה הח׳ לפסה״נ. אולם, האפשרות לכך קלושה מכיוון שכל הממצא הקרמי מתקופת הברזל נתגלה בלוקוסים מעורבים, ללא שיכוב סטרטיגרפי המאפשר הבחנה בין ממצא מן המאה הח׳ לבין ממצא מן המאה הז׳ לפסה״נ. אפשר רק לקבוע במידה רבה של ודאות שהמקום היה מיושב בשלהי ימי ממלכת יהודה.

המכלול הקרמי אופייני לזה שנתגלה באתרים אחרים בני התקופה ברחבי ממלכת יהודה. הפריטים השכיחים בו הם קערות, קדרות ופערורים. נמצאו גם סירי בישול אחדים, וכן קנקן אחד ופך אחד בלבד; נעדרים מן המכלול פכיות, ספלים, לגינים וכלי ייבוא. זהו מכלול של כלי אחסון והגשת מזון, המעידים כי סמוך לשטח החפירה התקיימה בתקופת הברזל 2 פעילות שהתמקדה בעיסוקים אלה. קרבתו של האתר לפסגת הגבעה, שממנה יש תצפית טובה על כל אגן העיר העתיקה של ירושלים, ובמיוחד על עיר דוד וסביבתה, מרמזים על האפשרות שבראש הגבעה היה אתר צבאי — מצודה או מגדל — וכי כלי החרס שנתגלו בחפירה מייצגים את הכלים שהיו בשימוש היומיומי של אנשי היחידה שישבו בו. מצודות מסוג זה מוכרות היטב בפריפריה של ירושלים בתקופת הברזל 2, למשל בגילה, באבו דיס, בח״רבת ערס ובפסגת זאב (לדיון ולמראי מקום מפורטים, ר׳ Barkay, Fantalkin and Tal 2002:66–68). סביר להניח שמערה ששימשה למגורים ולאחסון בתקופת הברזל 2, שנתגלתה בפסגת הגבעה,[4] שייכת למערך התיישבות זה.

מימי הבית השני נחשפו שרידי בנייה מקוטעים. אף שנמצאו באתר שישה מטבעות מן המאות הג׳–הב׳ לפסה״נ (ר׳ Ariel, this volume: Nos. 1–6), קשה לקבוע אם באתר או סמוך לו התקיים בתקופה זו יישוב כלשהו, שכן כל המטבעות הללו נתגלו על פני השטח או בלוקוסים מופרעים. עיקר השרידים נחשף בשטח המערבי, שם נתגלו שני שלבי הבנייה,

המתוארכים למן המאה הב׳ לסה״נ עד סופו של המרד הגדול. מן השלב הקדום שרד מרחב גדול שבו שולבו שני אגנים מטויחים בטיח הידראולי, ששימשו כנראה חלק ממתקן לאצירת נוזלים. שני האגנים דומים למתקן שהוגדר מתקן פשוט להפקת נוזלים על ידי פרנקל (תשמ״ו:10), ודומה על כן ששימשו לצורכי היומיום של יושבי המקום. שלב זה תוארך למאות הב׳–הא׳ לפסה״נ.

סביב ראשית המאה הא׳ לסה״נ הוקם במקום מבנה חדש, לאחר שרוב השרידים הקדומים כוסו בשכבה של חצצים ועפר. הממצא הקרמי המועט, לצד המטבעות שנתגלו במבנה ובלוקוסים סמוכים, והאפר שכיסה על רצפות שלב זה מעידים ככל הנראה כי המבנה נהרס במהלך המרד הגדול. מאחר ששלושת מטבעות המרד המאוחרים ביותר הם משנת ארבע (ר׳ Ariel, this volume: Nos. 19–21), יש לשער כי המבנה חרב בשנת 69 או 70 לסה״נ, אך יש לזכור כי שלושתם נמצאו על פני השטח.

בריבועים C ו־D נחשפו שרידים מקוטעים מימי הבית השני שאינם מצטרפים לכלל תכנית ברורה. השרידים בריבוע D השתייכו להמשכו של המבנה שנחשף בשטח המערבי או למבנה נוסף שהתקיים במקום במהלך תקופה זו. ממצאי הסקר באזור זה (קלונר תשס״ב; לעיל) מלמדים כי במהלך התקופה ההרודיאנית שימש האזור לקבורה, ולפיכך נראה כי המבנה או שני המבנים שניצבו במקום היו מבודדים ולא חלק מרצף ההתיישבות העירונית של ירושלים.

הערות

[1] החפירה, מטעם רשות העתיקות (הרשאה מס׳ A-4983) ובמימון אחמד אל־עבאסי, בעל הקרקע, נערכה בין התאריכים 18.12.06 ו־16.01.07. את החפירה ניהלה אלה נגורסקי בעזרת פועלים משכונת ראס אל־עמוד, ובסיועם של ריאד אבו ח׳לף (מנהלה), טניה קורנפלד, אבי האג׳יאן וויאצ׳סלב פירסקי (מדידות), צילה שגיב (צילומי שטח), אליזבט בלשוב (סרטוט), כרמן הרש (ציור ממצא), לנה קופרשמידט (ניקוי מטבעות), וכן דונלד צ׳ אריאל (נומיסמטיקה) ותמר וינטר (זכוכית).

[2] הרשאה מס׳ A-5900. תודתנו לפאני ויטו על שחלקה עמנו מידע זה.

[3] אנו מודים לחופרים שמסרו לנו מידע זה טרם פרסומו.

[4] המערה נחפרה בשנת 2007 על ידי אחיה כהן־תבור (הרשאה מס׳ A-5221); החפירה טרם פורסמה.

הפניות

אביגד נ׳. תשל״א. אחוזת־הקבר של משפחת נזיר על הר־הצופים. **ארץ־ישראל** י:41–49.

ברוך י׳ תשס״ז. בית חווה מסוף תקופת הברזל ומתקנים לרגלי ח׳רבת אבו שואן. **עתיקות** 56:25–44.

גרינהוט צ׳ ודה־גרוט א׳ תשס״ב. מוצא — יישוב מתקופות הברונזה והברזל ממערב לירושלים. **קדמוניות** 123:12–17.

פייג נ׳ ועבד רבו ע׳ תשנ״ה. ירושלים, ח׳ א־ראס. **חדשות ארכיאולוגיות** קג:65–66.

פרנקל ר׳ תשמ״ו. **בית הבד הקדום** (ספריית אדם ועמלו 7). תל אביב.

קלונר ע׳ תשס״ב. **סקר ירושלים: האזור הצפוני־המזרחי** (סקר ארכיאולוגי של ישראל). ירושלים.

Aharoni Y. 1962. *Excavations at Ramat Raḥel* I: *Seasons 1959 and 1960*. Rome.

Aharoni Y. 1964. *Excavations at Ramat Raḥel* II: *Seasons 1961 and 1962*. Rome.

Aharoni Y. 1975. *Lachish* V: *Investigations at Lachish; The Sanctuary and the Residency* (Tel Aviv University Institute of Archaeology Publications 4). Tel Aviv.

Albright W.F. 1943. *The Excavations of Tell Beit Mirsim* III: *The Iron Age* (AASOR 21–22). New Haven.

Amiran R. 1969. *Ancient Pottery in the Holy Land, from Its Beginings in the Neolithic Period to the End of the Iron Age.* Jerusalem–Ramat Gan.

Ariel D.T. This volume. Coins from Ras el-ʻAmud, Jerusalem.

Barkay G., Fantalkin A. and Tal O. 2002. A Late Iron Age Fortress North of Jerusalem. *BASOR* 328:49–71.

Bar-Nathan R. 1981. Pottery and Stone Vessels of the Herodian Period (1st Century B.C.–1st Century A.D.). In E. Netzer. *Greater Herodium* (Qedem 13). Jerusalem. Pp. 54–70.

Bar-Nathan R. 2002. *Hasmonean and Herodian Palaces at Jericho. Final Reports of the 1973–1987 Excavations* III: *The Pottery.* Jerusalem.

De Groot A. and Ariel D.T. 2000. Ceramic Report. In D.T. Ariel ed. *Excavations at the City of David 1978–1985 Directed by Yigal Shiloh* V: *Extramural Areas* (Qedem 40). Jerusalem. Pp. 91–154.

De Groot A., Geva H. and Yezerski I. 2003. Iron Age II Pottery. In H. Geva. *Jewish Quarter Excavations in the Old City of Jerusalem Conducted by Nahman Avigad, 1969–1982* II: *The Finds from Areas A, W and X-2; Final Report.* Jerusalem. Pp. 1–49.

Eshel I. 1995. Two Pottery Groups from Kenyon's Excavations on the Eastern Slope of Ancient Jerusalem. In I. Eshel and K. Prag eds. *Excavations by K.M. Kenyon in Jerusalem, 1961–1967: The Iron Age Cave Deposits on the South-East Hill and Isolated Burials and Cemeteries Elsewhere* (British Academy Monographs in Archaeology 6). Oxford. Pp. 1–157.

Feig N. 2003. Excavations at Beit Ṣafafa: Iron Age II and Byzantine Agricultural Installations South of Jerusalem. *ʻAtiqot* 44:191–238.

Feig N. Forthcoming. Iron Age and Ottoman-Period Remains at Er-Ras. *ʻAtiqot*.

Freud L. 1999. The Iron Age. In I. Beit-Arieh. *Tel ʻIra: A Stronhold in the Biblical Negev* (Tel Aviv University Institute of Archaeology Monograph Series 15). Tel Aviv. Pp. 189–289.

Geva H. 2003. Hellenistic Pottery from Areas W and X-2. In H. Geva. *Jewish Quarter Excavations in the Old City of JerusalemConducted by Nahman Avigad, 1969–1982* II: *The Finds from Areas A, W and X-2; Final Report.* Jerusalem. Pp. 113–176.

Gilbert-Peretz D. 1996. Ceramic Figurines. In D.T. Ariel and A. De Groot. *Excavations at the City of David 1978–1985 Directed by Yigal Shiloh* IV: *Various Reports* (Qedem 35). Jerusalem. Pp. 29–41, 112–134.

Gorin-Rosen Y. 2006. Glass Vessels. In H. Geva. *Jewish Quarter Excavations in the Old City of Jerusalem Conducted by Nahman Avigad, 1969–1982* III: *Area E and Other Studies; Final Report.* Jerusalem. Pp. 239–265.

Greenhut Z. and De Groot A. 2009. *Salvage Excavations at Tel Moẓa: The Bronze and Iron Age Settlements and Later Occupations* (IAA Reports 39). Jerusalem.

Israeli Y. 2008. The Glass Vessels. In J. Patrich. *Archaeological Excavations at Caesarea Maritima, Areas CC, KK and NN; Final Reports* I: *The Objects*. Jerusalem. Pp. 369–418.

Mazar A. and Panitz-Cohen N. 2001. *Timnah (Tel Batash)* II: *The Finds from the First Millennium BCE* (Qedem 42) (2 vols.). Jerusalem.

Mazar B., Dothan T. and Dunayevsky I. 1966. *En-Gedi: The First and Second Seasons of Excavations, 1961–1962* (*ʻAtiqot* [*ES*] 5). Jerusalem.

Mazar E. and Mazar B. 1989. *Excavations in the South of the Temple Mount: The Ophel of Biblical Jerusalem* (Qedem 29). Jerusalem.

Pritchard J.B. 1964. *Winery, Defenses and Soundings at Gibeon.* Philadelphia.

Shiloh Y. 1986. A Group of Hebrew Bullae from the City of David. *IEJ* 36:16–38.

Singer-Avitz L. 2002. Arad: The Iron Age Pottery Assemblages. *Tel Aviv* 29:110–214.

Tufnell O. 1953. *Lachish (Tell ed-Duweir)* III: *The Iron Age* (The Welcome Archaeological Research Expedition to the Near East Publications III) (2 vols.). London–New York–Toronto.

Tushingham A.D. 1985. *Excavations in Jerusalem, 1961–1967* I. Toronto.

Whitehouse D. 2001. *Roman Glass in the Corning Museum of Glass* 2. Corning, N.Y.

Wolff S. and Shavit A. In Preparation. *Tel Ḥamid.*

Zimhoni O. 1997. *Studies in the Iron Age Pottery of Israel: Typological, Archaeological and Chronological Aspects* (Journal of the Institute of Archaeology of Tel Aviv University, Occasional Publications 2). Tel Aviv.

SUMMARIES OF THE HEBREW SECTION

Iron Age and Second Temple-Period Remains at Ras el-ʻAmud, Jerusalem

Alla Nagorsky and Zvi Greenhut
(Pp. 1*–21*)

An excavation was conducted in the neighborhood of Ras el-ʻAmud, on the upper eastern slope of the hill known as the ʻMount of Offence' (Har Ha-Mashḥit), approximately one kilometer southeast of the Old City of Jerusalem (map ref. NIG 222825–75/630645–60; Fig. 1). The excavation took place within a construction pit (13 × 14 m, 1.8 m deep; Plan 1) after a modern building was demolished and prior to the construction of a new one. Three areas were excavated: along the western balk (6.5 × 12.8 m) and in two squares, one in the southeastern corner of the pit (C), the other near the northern balk (D). All the finds were retrieved from mixed loci due to the preservation state of the remains and the weather conditions during the excavation.

The western excavation area yielded remains from two construction phases dating to the Second Temple period (second century BCE–70 CE). The architectural remains are meager and do not provide a clear plan. The early phase (Plans 1, 2; Fig. 2) comprises a massive wall (W112; 0.85 m wide, 1.6 m high); two plastered installations for holding or producing liquids (L128, L130; Plan 1: Section 2–2); and a floor of crushed chalk (L107) extending over at least 24 sq m and abutting both installations, W112 and a rock-cut wall to its north (W126). The remains seem to have belonged to a large building. Pottery found on Floor 107 (Figs. 9:6; 10:3, 5, 15) dates this phase to the second–first centuries BCE.

The later phase (Plan 1) comprises three rooms (L104, L116, L120) that reused W112. Wall 126 was partially lined with small, roughly hewn stones, and a new wall (W114) was built on a new floor of crushed chalk that lay over a fill (L121; c. 0.5 m thick; Fig. 3) of gravel and soil that covered the floor and the two installations of the early phase. The pottery, from within the ash layer and the collapsed building stones that covered the floors of this phase (Figs. 9:2, 9, 13; 10:10, 19), dates to the first century CE. This pottery, as well as a glass bowl (Fig. 11:1) and two coins (see Ariel, this volume: Nos. 13, 16), suggest that the building was destroyed during the Jewish War.

The northern area (D; Plan 1: Section 3–3) yielded the remains of two walls (W123, W124); a floor (L103) that abutted W123; and a small section of another floor (L101). The pottery and coins associated with these remains include both Iron Age and Second Temple-period finds (Fig. 9:1, 12; see Ariel, this volume: Nos. 9, 10), suggesting that the building remains belong to the latter period. The remains of a rounded, hewn and plastered installation in the southeastern area (Sq C; Fig. 4) were similarly dated.

The rather small assemblage of Second Temple-period pottery from the three excavation areas included a bowl (Fig. 9:1), cooking pots (Fig. 9:2–12), jugs (Fig. 9:13–15), a flask (Fig. 9:16), jars (Fig. 10:1–18) and an amphora (Fig. 10:19). Along with the architectural remains and the coins, these finds suggest that the building was an isolated dwelling within an area outside the urban zone, which was used for burial during the Herodian period.

A large Iron Age II pottery assemblage was found in fills (e.g., L118 on the bedrock, under the building remains in the western area). It consisted of bowls (Fig. 5), kraters (Fig. 6:1–6), cooking pots (Fig. 6:7–9), a storage jar (Fig. 7:1), holemouth jars (Fig. 7:2–12), a jug (Fig. 8:1) and lamps (8:2, 3) dating to the eighth–sixth centuries BCE. Two figurine fragments (Fig. 8:4, 5) were also found. This assemblage of storage- and simple table-ware suggests that a military post, possibly a fort or a tower, existed at the site during the final years of the Kingdom of Judah.

CAPTIONS TO ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Location map.
Plan 1. Excavation plan and sections (on opposite page).
Fig. 2. The western area: installaions incoporated within Floor 107, looking southeast.
Plan 2. The western area, Phase 1 (for sections, see Plan 1).
Fig. 3. The western area: Fill 121 and floors from both phases, looking northwest.
Fig. 4. Square C: bottom of water cistern, looking west.
Fig. 5. Bowls from Iron Age II.
Fig. 6. Kraters and cooking pots from Iron Age II.
Fig. 7. Storage jar and holemouths from Iron Age II.
Fig. 8. A jug, oil lamps and a figurine from Iron Age II.
Fig. 9. Pottery from the Second Temple period.
Fig. 10. Storage jars and an amphora from the Second Temple period.
Fig. 11. Glass vessels from the Roman period.